

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Тернопільський національний економічний університет
Кафедра фінансово-економічної безпеки та інтелектуальної власності

Кухарський Андрій Іванович

Продовольча безпека України: загрози та шляхи їх усунення /
Food security of Ukraine: threats and ways of their removal

спеціальність: 8.18010014 – Управління фінансово-економічною безпекою
магістерська програма – Управління фінансово-економічною безпекою

Магістерська програма

Виконав студент групи ФЕБм-21
А.І. Кухарський

Науковий керівник:
к.е.н., доцент, А.П. Колесніков

Магістерську роботу допущено
до захисту:
«___» _____ 20__ р.
Завідувач кафедри
_____ Н.Б. Москалюк

ТЕРНОПІЛЬ – 2017

ЗМІСТ

Вступ

Розділ 1. Теоретичні основи формування системи продовольчої безпеки

- 1.1. Концептуальні засади продовольчої безпеки вітчизняної економіки
- 1.2. Пріоритетне значення продовольчої безпеки у процесі формування системи національної безпеки України
- 1.3. Критерії оцінки продовольчої безпеки України

Висновки до розділу 1

Розділ 2. Практика та проблематика забезпечення продовольчої безпеки в Україні

- 2.1. Оцінка стану продовольчої безпеки України
- 2.2. Моніторинг загроз у системі забезпечення продовольчої безпеки України
- 2.3. Проблеми забезпечення та фактори підвищення рівня продовольчої безпеки

Висновки до розділу 2

Розділ 3. Шляхи оптимізації забезпечення та усунення загроз продовольчої безпеки

- 3.1. Зарубіжний досвід забезпечення продовольчої безпеки та можливості його застосування у вітчизняну практику
- 3.2. Напрями забезпечення достатнього рівня продовольчої безпеки та усунення загроз її забезпечення

Висновки до розділу 3

Висновки

Список використаних джерел

Вступ

Активізація процесів глобалізації, загострення проблем безпеки у багатьох регіонах світу стають об'єктивними передумовами перегляду стану національної безпеки в цілому та її основи – економічної безпеки з усіма її складовими.

Проблема забезпечення людства продовольством правомірно посідає одне з чільних місць в ієрархії глобальних проблем. Продовольча безпека країн є неодмінною умовою і гарантією збереження її суверенітету й незалежності, забезпечення сталого соціально-економічного розвитку, формування високих рівня та якості життя населення, відтворення людського капіталу.

Дослідженню проблеми продовольчої безпеки різних ієрархічних рангів, а також принципів, чинників, загроз присвячено велику кількість праць зарубіжних та вітчизняних науковців, зокрема Є. Аронова, С. Г. Афанасьєва, З. Біктімірової, О. Бородіної, П. Т. Бурдукова, П. Гайдуцького, А. Гальчинського, О. І. Гойчук, В. Г. Гусакова, М. Я. Дем'яненка, З. М. Ільїної, С. М. Кваші, В. М. Клочка, Є. В. Ковальова, Д. Ф. Крисанова, В. Месель-Веселяка, Л. В. Молдаван, О. Д. Орлова, П. Т. Саблука, Е. Холт-Хіменееа, О. В. Чернової, О. М. Шпичака, О. В. Шубравської, В. Юрчишина та ін.

Метою дипломної роботи є узагальнення теоретичних поглядів на продовольчу безпеку, комплексне вивчення особливостей і закономірностей проблеми продовольчої безпеки як складової економічної безпеки, формулювання основних аспектів і напрямів розвитку досліджень продовольчої безпеки, оцінки її рівня та напрями забезпечення достатнього рівня продовольчої безпеки й усунення загроз її фінансового забезпечення.

Реалізація мети дослідження обумовила постановку та вирішення наступних завдань:

- систематизувати концептуальні засади продовольчої безпеки вітчизняної економіки;
- дослідити значення продовольчої безпеки у процесі формування системи національної безпеки України;
- розглянути критерії оцінки продовольчої безпеки України;

- оцінити стан продовольчої безпеки України;
- провести моніторинг ризиків та загроз у системі забезпечення продовольчої безпеки України;
- визначити проблеми забезпечення та фактори підвищення рівня продовольчої безпеки;
- вивчити зарубіжний досвід забезпечення продовольчої безпеки та можливості його застосування у вітчизняну практику;
- окреслити стратегічні напрями забезпечення достатнього рівня продовольчої безпеки та усунення загроз її фінансового забезпечення.

Об'єктом дослідження є процес забезпечення продовольчої безпеки країни в сучасних умовах розвитку економіки України.

Предметом дослідження – є теоретико-методологічні засади забезпечення продовольчої безпеки та усунення загроз її фінансового забезпечення в Україні.

Теоретичною та методологічною основою дипломної роботи є діалектичний метод наукового пізнання, системний підхід до вивчення економічних явищ, положення сучасної економічної теорії, наукові праці вітчизняних і зарубіжних учених, що займалися та займаються питаннями продовольчої безпеки. З метою розв'язання поставлених у дослідженні завдань було застосовано комплексний системний підхід, який дав змогу використати в процесі аналізу різноманітні наукові напрацювання вітчизняних і зарубіжних дослідників з питань сучасних світових тенденцій забезпечення продовольчої безпеки.

Дослідження базується на використанні загальнонаукових методів дослідження: теоретичного узагальнення, системного аналізу і синтезу (для розробки комплексної характеристики продовольчої проблеми та економічного механізму забезпечення продовольчої безпеки); групування і класифікації (для визначення причин продовольчої проблеми та класифікації основних аспектів і показників продовольчої безпеки); методів статистичного та математичного аналізу, графічного методу (для оцінки факторів впливу на продовольчу безпеку; визначення динаміки забезпечення продовольчої безпеки в Україні);

абстрагування та формалізації (для обґрунтування імперативів розвитку економічного механізму забезпечення продовольчої безпеки в Україні).

Інформаційною базою дослідження є праці вітчизняних та іноземних вчених, матеріали науково-практичних конференцій, законодавчі та нормативні акти Верховної ради, Кабінету Міністрів України, Президента України, договори міжнародних економічних організацій та міжнародні угоди України з іншими державами світу, офіційні матеріали Міністерства аграрної політики та продовольства України, Державної служби статистики України, довідкові та інформаційні видання, Інтернет-ресурси, фахові наукові публікації.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у науково-теоретичному обґрунтуванні стратегічних напрямів і розробці практичних рекомендацій, спрямованих на вдосконалення економічної політики щодо забезпечення продовольчої безпеки.

Дипломна робота складається із вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел. Основний зміст роботи викладений на 97 сторінках комп'ютерного тексту. Робота містить 14 таблиць, 13 рисунків. Список використаних джерел налічує 93 найменування.

РОЗДІЛ 1.

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ

1.1. Концептуальні засади продовольчої безпеки вітчизняної економіки

У вітчизняній науковій літературі можна знайти різноманітні визначення продовольчої безпеки, що підтверджує наявність дискусії щодо ідентифікації даної категорії та свідчить про багатоаспектність процесу забезпечення продовольчої безпеки.

Однак у чинному законодавстві України відсутній спеціальний правовий акт про продовольчу безпеку, проте ця категорія унормована Законом України «Про державну підтримку сільського господарства України», де визначено: «Продовольча безпека – захищеність життєвих інтересів людини, яка виражається у гарантуванні державою безперешкодного економічного доступу людини до продуктів харчування з метою підтримання її звичайної життєвої діяльності» [27, с. 2]. Приймаючи цю трактовку, суб'єктами продовольчої безпеки є органи державної влади і місцевого самоврядування, громадські об'єднання та громадяни. Об'єктами – держава, адміністративно-територіальні одиниці, домогосподарства та громадяни, а також виробники сільськогосподарської продукції, підприємства харчової промисловості та торгівлі, на які здійснюється вплив економічного механізму. Заслугує підтримки точка зору, що забезпечення продовольчої безпеки – це «...здатність національної економіки до задоволення на визначеному рівні потреб власного населення і держави, протистояння дестабілізуючій дії зовнішніх і внутрішніх чинників» [26, с. 99].

Нобелівський лауреат 1998 р. А. Сен розглядає продовольчу безпеку з позиції правового підходу, згідно з яким харчування окремої людини, сім'ї, соціальної групи залежить від того, що вони можуть придбати для задоволення потреб у їжі. Вчений приділив особливу увагу соціальному аспектові

продовольчої проблеми, зробивши висновок, що продовольча безпека залежить не лише від виробництва продуктів і сільськогосподарської діяльності, а й від розв'язання низки проблем, у тому числі можливості індивідуумів отримати продукти харчування.

На жаль, в економічній літературі ще немає навіть єдиного, загальновизнаного визначення сутності продовольчої безпеки. Наприклад, Є. М. Борисенко [9] продовольчу безпеку країни визначає як забезпечення власною сільськогосподарською і продовольчою продукцією з використанням стратегії аграрного протекціонізму. За визначенням О. Варченко [11], продовольча безпека – офіційно прийняте у міжнародній практиці поняття, що використовується для характеристики стану продовольчого ринку країни або групи країн, а також світового ринку.

На думку О. І. Гойчук [16], система продовольчої безпеки визначається такими характеристиками, як: самозабезпеченість, незалежність, доступність, якість. Продовольче самозабезпечення передбачає задоволення основної частини потреб у продуктах харчування за рахунок вітчизняного виробництва, що обумовлює незалежність держави у задоволенні базових потреб своїх громадян. Продовольча незалежність характеризується таким рівнем розвитку економіки, коли держава здатна забезпечити продовольчу безпеку у випадках повного чи часткового припинення зовнішніх продовольчих поставок.

С. Дем'яненко та І. Свідерська [21] під продовольчою безпекою розуміють не тільки фізичну наявність продуктів харчування, але й рівень їх економічної доступності для населення. Продовольча безпека країни повинна полягати у гарантуванні для всіх громадян постійної фізичної та економічної доступності безпечних продуктів харчування відповідно до індивідуальних переваг споживачів з метою підтримання їх активної та здорової життєдіяльності.

Погоджуємося з думкою І.І. Лукінова і П.Т. Саблука щодо гарантування продовольчої безпеки в тій частині, в якій потреби власного народу у високоякісних продуктах харчування задоволені власним АПК. Продовольча безпека є складовою загальноекономічної безпеки країни. Тільки завдяки їй

вирішенню можна досягти стану стійкого соціально-економічного розвитку людства, процесу відтворення, в т.ч. демографічного [40; 77].

У зв'язку зі значною залежністю економіки України і пострадянських держав від імпорту продовольчих товарів і сировини для їх виробництва, в сучасній літературі і в законотворчості з'явилося трактування продовольчої безпеки як продовольчої незалежності. А. Алтухов, Д. Вермель, А. Гордєєв і інші під продовольчою безпекою розуміють стан продовольчої незалежності, або здатність агропромислового комплексу самостійно забезпечувати виробництво, зберігання, переробку і забезпечення громадян країни основними видами продовольства в кількості і асортименті, необхідних для активного здорового життя [2; 3]. В рамках цього підходу І.Г. Ушачьов [89] застосовує термін «надійне продовольче забезпечення».

В методичних рекомендаціях щодо розрахунку рівня економічної безпеки України продовольча безпека трактується як стан виробництва продуктів харчування в країні, що здатний повною мірою забезпечити потреби кожного члена суспільства в продовольстві належної якості за умови його збалансованості та доступності для кожного члена суспільства [45].

Береговой В.К. вважає, що «продовольчу безпеку можна визначати як стан захищеності населення країни від недостатнього харчування, а тим більш від голоду та наявності у держави для цього можливостей» [6, с.73]. Але такий підхід не передбачає раціонального повноцінного харчування, яке потрібне населенню для нормальної життєдіяльності. Тому треба підходити системно до розгляду цієї проблеми. Значення системного підходу при дослідженні соціально-економічних питань акцентується в статті С. Афонцева [4]. Системність підходу до розгляду продовольчої безпеки країни дозволяє структурні елементи формувати за окремими принципами взаємозв'язків, що буде надавати стійкість та стабільність її економічному розвитку.

Різноманіття авторських підходів до дослідження продовольчої безпеки узагальнено на рис. 1.1.

Рис. 1.1. Схематичний огляд підходів до дослідження продовольчої безпеки

Джерело: складено на основі [81, с. 57].

Узагальнюючи наукові підходи дослідників можна констатувати, що забезпечення продовольчої безпеки є складною і багатобічною проблемою, яка охоплює не тільки виробництво агрохарчової продукції, але й розподіл і споживання продуктів харчування в державі та зовнішньоторговельні відносини. Зроблено висновок, що продовольча небезпека є наслідком розбалансування економічного механізму розподілу агрохарчової продукції між різними групами населення країни. Може проявлятися як з боку пропозиції (наприклад, дефіцит продовольства), так й попиту (низька платоспроможність громадян).

Проведений аналіз дозволяє констатувати, що дослідники приділяють увагу наступним основним аспектам продовольчої проблеми та забезпечення продовольчої безпеки:

- забезпечення достатньої пропозиції агрохарчових товарів;
- підвищення рівня доходів громадян, що дозволяє формувати відповідний попит населення на продовольство, та ефективні механізми розподілу агрохарчових товарів.

Для системного розгляду підходів до питань продовольчої безпеки О.П. Ощепковим та С.О. Магденко пропонується послідовність дослідження проблем та шляхів їх вирішення, яка наведена на рисунку 1.2.

Рис. 1.2. Методологічні підходи до розгляду питання з продовольчої безпеки [55, с.37].

Послідовність дослідження: визначення суті продовольчої безпеки, причин, факторів, шляхів вирішення питань та фінансування визначених напрямків рішення проблеми продовольчої безпеки.

Перший крок полягає в визначенні суті продовольчої безпеки, яка існує зараз в країні (фізіологічний голод, часткове недоїдання, або тільки нераціональне харчування) в розрізі регіонів та груп населення. Характеристику продовольчої безпеки наведено в Законі України «Про продовольчу безпеку України» [28]. Перший вид продовольчої безпеки присутній в східних областях України, де здійснюються бойові дії, в зв'язку з неможливістю своєчасно здійснювати доставку продуктів харчування. Часткове недоїдання існує серед більшості пенсіонерів, що складає третю частину населення країни. Нераціональне харчування також характерно для більшості населення країни, що пов'язано з низькою культурою харчування, низькою купівельною спроможністю населення та традиціями харчування.

Другий крок – це визначення причин продовольчої безпеки: обмеженість якісних земель, якість продуктів харчування, низький рівень доходів, екологічне забруднення. Дискусійним залишається питання обмеження землі. Але, реально, фізичний її обсяг зменшується за рахунок будівництва житлових і промислових об'єктів, інфраструктури.

Частіше будівництво здійснюється на кращих землях, чорноземах. Розглядаючи теорію диференціальної ренти в аграрних відносинах, К. Маркс розділив землі за родючістю і місцем знаходження на найкращі, середні і найгірші [44, с.202-203]. Для середніх та найгірших земель треба вкладати більше коштів для отримання продукції тієї ж кількості, як і на найкращих землях. Разом з тим, у світі проявляється дія теорії Мальтуса про «закон народонаселення», який стверджував, що населення збільшується в геометричній прогресії, а виробництво продуктів харчування – в арифметичній прогресії, яку свого часу критикував К. Маркс [44, с.465]. Дійсно, в світі відбувається демографічний вибух (Китай, Індія, країни Африки та інші), а продуктивні сили неспроможні в повному обсязі забезпечити все населення світу продуктами харчування. На це впливають кризові ситуації, природні катаклізми і неефективність використання продуктивних сил у сільському господарстві, що також характерне для розвитку сільського господарства в Україні.

Питання якості харчування залежить не тільки від громадянина, але й від виробника, які ним використовуються: сировина, технології переробки та зберігання продукції, які терміни постачання споживачам. Разом все це впливає на стан здоров'я нації, її продуктивність, тривалість життя. Зараз багато авторів підкреслюють необхідність якості харчування шляхом розширення асортименту продуктів, збільшення виробництва за допомогою державної підтримки з використанням інноваційних технологій, в тому числі генної інженерії для виробництва генномодифікованої продукції. Але, як підкреслюють В.В. Немченко, А.В. Немченко, інноваційні технології виробництва продукції харчування повинні забезпечувати наявність усіх складових повноцінного харчування: жирів, білків, вуглеводів, макро- і мікроелементів, амінокислот [52].

Неможливість задовольняти потреби більшої частини населення України в раціональному харчуванні визначається за рахунок наступних факторів: великий рівень диференціації доходів, низький рівень мінімальної заробітної плати і прожиткового мінімуму, які розраховані тільки на мінімальне фізіологічне задоволення харчуванням без задоволення соціальних потреб. Низька платоспроможність населення негативно впливає на розвиток виробництва.

Екологічне забруднення навколишнього середовища пов'язане з використанням хімічних добрив, техногенних факторів, хімічних відходів та викиду різних шкідливих речовин до повітря.

Наступний крок – це визначення факторів, від яких залежить виробництво продуктів харчування: наявності оборотних коштів, стану основних засобів, кваліфікованої робочої сили, енергетичних ресурсів. Практично всі країни пострадянського періоду мають однакові проблеми: застаріла техніка, на селі не має кваліфікованих робітників, недостатність власних оборотних коштів, неможливість їх поповнення в зв'язку з дорогими кредитами.

Аналізуючи численні публікації, присвячені продовольчій безпеці, слід зазначити, що вона зводиться до двох основних ланок.

1. Зростання чисельності населення, зміна його вікової структури, фізіологічні потреби людей в обсязі продуктів, які для кожної нації формувалися протягом тисячоліть і закріпились на генетичному рівні, структура харчування. Безсумнівно, що для виконання однакової роботи, наприклад, українцю і в'єтнамцю потрібен різний, неоднакової енергетичної цінності набір продуктів.

2. Економічні аспекти, пов'язані не тільки з рівнем загального економічного розвитку, а й з добробутом населення, здатністю купувати стільки харчів, скільки потрібно для нормального інтелектуального і фізичного розвитку. У багатьох країнах до голодування призводить не дефіцит продовольства, а неспроможність його придбати через злидні.

Продовольча безпека – це також здатність країни самостійно забезпечувати себе необхідним обсягом та асортиментом продуктів харчування. Відповідно до цього підходу, досягнення продовольчої безпеки передбачає реалізацію таких основних напрямів вирішення проблеми:

- 1) підтримання постачання продовольства на рівні, достатньому для здорового харчування;
- 2) забезпечення належного рівня платоспроможного попиту населення;
- 3) усунення залежності від імпорту та захист інтересів вітчизняних товаровиробників.

На основі аналізу головних підходів до розуміння продовольчої безпеки у національній та зарубіжній науці, а також теоретичних узагальнень розглянемо схему (рис. 1.3), що ілюструє місце продовольчої безпеки у структурі економічної безпеки, а також її структурно-функціональні особливості.

Рис. 1.3. Продовольча безпека в структурі економічної безпеки держави [80, с.98].

Центральним елементом продовольчої безпеки є забезпеченість продуктами харчування. Доступність продуктів харчування виявляється у трьох формах. Фізична доступність передбачає просту наявність на споживчому ринку життєво необхідних продуктів, економічна доступність включає фінансову можливість їх отримати, а соціальна – мінімальну диференціацію у споживанні головних груп продуктів серед різних верств населення. Із доступністю продуктів харчування пов'язана з самодостатністю держави у забезпеченні відповідними товарами її населення. Оптимальним є стовідсоткове забезпечення споживчого ринку головними продуктами харчування власного виробництва, однак така ситуація спостерігається лише у деяких економічно розвинених державах. Здебільшого необхідним є раціональне поєднання власного виробництва й імпорту окремих видів сільськогосподарської продукції поряд із створенням достатніх державних резервів стратегічно важливих видів харчових продуктів.

Якість наявних продуктів харчування характеризують дві наступні складові продовольчої безпеки – повноцінність і безпечність для здоров'я.

Повноцінність харчування має комплексний характер і передбачає збалансованість раціону людини за показниками енергетичної цінності, поживності та забезпечення організму необхідними вітамінами та мікро- і макроелементами у межах встановлених раціональних норм. Відповідно, навіть при достатньому обсязі харчування із допустимою енергетичною цінністю великі групи населення можуть недоотримувати з їжею низку життєво необхідних речовин, що, у свою чергу, призводить до формування явища так званого «прихованого голоду» [17], яка характерна, зокрема, і для України.

Безпечність продуктів харчування для здоров'я громадян є останньою за переліком, але найскладнішою для реалізації в сучасних умовах складовою продовольчої безпеки, адже вимагає особливої уваги з боку держави не лише до повноцінного забезпечення функціонування агропромислового комплексу та створення умов для необхідного імпорту, а й до контролю якості та нешкідливості харчової продукції, незалежно від її походження.

Організація ефективного контролю за безпечністю продуктів харчування потребує розробки відповідного нормативно-правового забезпечення та створення й підтримки незалежних експертних центрів щодо оцінювання якості харчових продуктів.

Очевидно, що концепція національної продовольчої безпеки є складною і багатокомпонентною. Один із важливих етапів її розробки – ідентифікація факторів продовольчої безпеки. У науковій літературі, залежно від предмета дослідження, виділяють певну групу факторів продовольчої безпеки держави, серед яких, на нашу думку, найважливішими є економічні, ресурсні, політико-правові, соціальні, інноваційні та ментально-психологічні.

Економічні фактори включають здатність національної економіки створити необхідні умови для забезпечення продовольчої безпеки населення держави. Ресурсні фактори створюють основу для розвитку агропромислового комплексу держави і зумовлюють його самодостатність.

Політико-правові чинники діють через правові норми щодо забезпечення продовольчої безпеки, закріплені в національному законодавстві, та діяльність органів державної влади у цьому напрямку.

Соціальні фактори визначають доступність продуктів харчування для населення держави у контексті його соціальної диференціації, насамперед, за рівнем доходів.

Інноваційні чинники відіграють важливу роль у самодостатності держави щодо забезпечення населення продуктами харчування та у контролі за їх якістю.

Ментально-психологічні фактори визначають ставлення індивідів, соціальних груп і суспільства загалом до проблем забезпечення продуктами харчування і діють через традиційні стереотипи споживчої поведінки, які можуть як гальмувати розвиток національних агропромислових комплексів відповідних держав, так і сприяти зростанню рівня продовольчої безпеки шляхом формування попиту на відповідні групи товарів [64].

Продовольча безпека визначається рівнем ефективності всієї економіки. Однак продовольчі ресурси формуються в процесі агропромислового виробництва. Тому такі підсистеми АПК як збут і розподіл продовольства, продовольчі резерви і споживання відносяться до функціональних підсистем.

Продовольча безпека держави гарантується сукупністю економічних і соціальних умов, які забезпечують розвиток не тільки сільського господарства і продовольчого комплексу, але і стабільність усієї економіки. Відповідно до цього, вона передбачає реалізацію таких заходів:

- проведення ефективної аграрної політики, створення економічних передумов забезпечення стабільних способів господарювання;
- досягнення раціональної зайнятості населення, соціальна політика, спрямована на подолання бідності та нерівності за доступу до основних продуктів харчування;
- впровадження комплексних стратегій розвитку аграрного сектору економіки з метою нарощення виробництва продуктів харчування та підвищення його ефективності;

- поставки продовольства для задоволення потреб населення, гарантія безпеки продуктів харчування;
- здійснення активної зовнішньоекономічної діяльності, оптимізація експортно-імпортних поставок;
- удосконалення механізму реагування за надзвичайних ситуацій на продовольчому ринку.

Отже, продовольча безпека займає центральне місце у системі економічної безпеки держави і є важливою складовою її суверенітету. А початковий етап її формування вимагає створення системи моніторингу, на яку покладається завдання визначення фактичного її стану, прогнозування внутрішніх та зовнішніх загроз продовольчої безпеки. На цій основі розробляються заходи щодо локалізації та нейтралізації негативних факторів, що впливають або можуть у майбутньому вплинути на зниження рівня безпеки. Система моніторингу продовольчої безпеки зосереджується на наступних напрямках: агропродовольче виробництво, продовольчий ринок, споживання продовольства, харчування населення, якість та безпека продовольства.

1.2. Пріоритетне значення продовольчої безпеки у процесі формування системи національної безпеки України

Національна безпека будь-якої держави будується на економічній безпеці, однією з найважливіших складових якої є продовольча компетентність. Завдяки їй досягається сталий соціально-економічний розвиток суспільства, його демографічне відновлення.

Для України проблема забезпечення продовольчої безпеки має особливо важливе значення, що зумовлюється сучасним станом розвитку вітчизняного агропромислового комплексу, нарощування виробництва у якому відбувається переважно екстенсивним шляхом. Ситуацію загострюють періодичне «ручне»

втручання держави у функціонування аграрного сектору та недореформованість земельного ринку.

Продовольча безпека має розглядатися у рамках країни в цілому та в регіональному аспекті зокрема, що зумовлюється різноманітністю природно-кліматичних умов, соціально-економічним становищем окремих територій, демографічною ситуацією. Задоволення потреб у продовольстві повинно здійснюватися відносно кожної конкретної людини у місцях її проживання. Причому основний тягар у формуванні продовольчої безпеки покладається саме на суб'єкти держави, які несуть безпосередню відповідальність перед населенням за його достатнє забезпечення якісним продовольством.

На думку науковців, продовольчу безпеку слід розглядати через призму кількох складових. По-перше, забезпечення продовольчої безпеки тієї чи іншої країни, а також її регіонів пов'язано з гарантованим стійким і достатнім рівнем виробництва продовольства, що у повному обсязі забезпечує запити її населення. По-друге, продовольча безпека може бути досягнута тільки тоді, коли гарантовані фізичні й економічні умови населення при доступі до продовольства. По-третє, з метою досягнення продовольчої безпеки продукція сільськогосподарського виробництва повинна стабільно й у достатній кількості поставлятися як на регіональні, так і світові ринки. І останнім елементом продовольчої безпеки є забезпечення населення доброякісним продовольством, що не наносить шкоди його здоров'ю [51].

Такий підхід вказує на те, що повинно забезпечуватися не тільки виробництво достатньої кількості високоякісного продовольства, але й підтримка адекватних і безперервних поставок сільськогосподарської продукції як на регіональні, так і світові ринки.

Іншими словами, продовольча безпека досягається за наявності відповідних систем та механізмів, що гарантують достатній обсяг виробництва і поставок продовольства й адекватно реагують на ризики, що можуть викликати перебої в цій сфері. Важливо й те, що у вирішенні питань продовольчої безпеки необхідна тісна взаємодія всіх регіонів.

Продовольча проблема є однією з найактуальніших для сучасної світової економіки та кожної держави. Завдяки працям багатьох вітчизняних і зарубіжних вчених та міжнародних організацій поширюється розуміння того, що забезпечення продовольчої безпеки є однією з найважливіших проблем для кожної країни і світу в цілому. За даними дослідників, кожна сьома людина на планеті страждає від недоїдання або голоду. При цьому близько 10 % населення Землі знаходиться на межі голодної смерті, 30 % – отримує їжу низької якості, 30 % – недоїдає [47, с. 74]. За оцінками Продовольчої та сільськогосподарської організації ООН (ФАО) у 2011-2013 роках 842 млн людей, або 12 % населення планети, страждали від хронічного голоду, що на 183 млн осіб менше, ніж у 1990-1992 роках [60, с. 16].

Проблема голоду є однією з найдавніших і найскладніших проблем людства, з якою не впоралася жодна цивілізація. Але на сучасному етапі розвитку світової економіки продовольча проблема набула глобального характеру, що вимагає від світової спільноти термінових і важливих заходів [22, с. 5].

Підтримуючи думку науковців, можна констатувати, що продовольча проблема є наслідком не лише глобалізації. Вона, швидше, є наслідком політики розвинених країн світу щодо гальмування економічного розвитку бідних країн та постійного захисту своїх інтересів, що суперечать інтересам країн із низьким рівнем розвитку та людства в цілому [76, с. 67].

Важливість проблеми продовольчої безпеки полягає в тому, що вона тісно пов'язана з екологічною. Таким чином, продовольча безпека є найважливішим елементом не тільки економічної безпеки держави, але і політичної й екологічної безпеки. Цим визначається провідна роль продовольчої безпеки в національній безпеці.

Під продовольчою безпекою розуміється такий стан економіки, при якому, незалежно від кон'юнктури світових ринків, гарантується стабільне забезпечення населення продовольством у кількості, що відповідає вимогам науково обґрунтованих норм харчування. При такому підході до розуміння сутності продовольчої безпеки метою її досягнення є гарантоване й стабільне

забезпечення країни сировиною й продовольством, що не піддається впливу зовнішніх і внутрішніх факторів.

Найважливішими умовами досягнення продовольчої безпеки є: потенційна фізична доступність харчових продуктів для кожної людини; економічна можливість придбання продовольства всіма соціальними групами населення, у тому числі й соціально незахищеними, що досягається шляхом підвищення життєвого рівня або реалізації необхідних заходів соціального захисту; споживання продуктів високої якості в кількості, достатній для раціонального харчування.

Структура продовольчої безпеки являє собою багаторівневу ієрархію, в основі якої – суб'єкт, що вирішує продовольчу проблему, та його функції. У центрі проблеми продовольчої безпеки перебуває людина з потребами у харчуванні, без задоволення яких неможливо здійснювати продуктивну діяльність й відтворення (табл. 1.1).

Структура продовольчої безпеки []

Рівень	Суб'єкт, що вирішує проблеми	Функція суб'єкта
Глобальний	ООН, спеціалізовані органи (ФАО, СОТ, Комітет з продовольчої безпеки, Всесвітній банк та ін.)	Сприяння стабільному економічному розвитку держав, довгострокові програми забезпечення продовольством, створення запасів продовольства
Міжнаціональний (міждержавний)	ЄС, СНД та ін. (утворені шляхом заключення угод з торгівлі, цін, стандартизації продовольства)	Сприяння стабільному економічному розвитку й формуванню державних та міждержавних продовольчих фондів, поліпшенню якісних параметрів продовольства
Національний (державний)	Законодавчі та виконавчі органи державної влади	Стабільність економічного розвитку, формування державних продовольчих фондів, баланс попиту та пропозиції
Регіональний	Регіональні органи державної влади (область, регіон)	Стабільність економічного розвитку, формування регіональних продовольчих
Місцевий	Місцеві органи управління (муніципалітет, район)	Створення умов для одержання доходів від домашніх господарств, постачання продуктів й контроль за якістю
Сімейний	Домашні господарства	Придбання та використання продуктів харчування та ін.

Оскільки продовольчі ресурси формуються у сфері агропромислового виробництва, то агропродовольчий підкомплекс є гарантом соціально-економічної стабільності суспільства, економічної безпеки та політичної незалежності держави. Виходячи із цього, у дослідженні визначено основні фактори забезпечення продовольчої безпеки: створення стабільних економічних умов для розвитку агропродовольчої сфери країни, розвиток відтворювальних процесів у сільському господарстві як основи забезпечення продовольчої безпеки, формування і розвиток ринкових структур з метою збільшення можливостей виробництва продовольства та ін.

На сьогодні для України головним пріоритетом забезпечення належного рівня продовольчої безпеки є насичення ринку власною сільськогосподарською

і продовольчою продукцією. Основою сільськогосподарського виробництва є рослинництво і тваринництво, оптимальні параметри існування якого можливі тільки в тандемі природно-технологічного розвитку як рослинництва, так і тваринництва.

На виконання доручення Президента України та Кабінету Міністрів України Міністерством аграрної політики України та Українською академією аграрних наук розроблено Проект «Комплексної програми підтримки розвитку українського села на період до 2015 року», в якому, зокрема, сказано, що продовольча безпека держави передбачає захищеність життєво важливих інтересів громадян, за якої держава гарантує фізичну і економічну доступність до життєво важливих якісних та безпечних продуктів харчування відповідно до науково обґрунтованих наборів, підтримує стабільність продовольчого забезпечення населення та гарантує продовольчу незалежність держави.

Б. Пасхавер у статті «Цінова конкурентність аграрного сектору» продовольчу безпеку країни визначає таким чином: забезпечення доступності і достатності продовольчого споживання всім верствам населення переважно за рахунок вітчизняного агропродовольчого виробництва [65, с. 80].

Попри деякі відмінності, спільним для всіх визначень є два ключові моменти: 1) продовольча безпека – це гарантування достатності та доступності продовольчого забезпечення громадян країни; 2) продовольча безпека – це забезпечення громадян країни продовольчими товарами головним чином власного виробництва (як мінімум 70 %) [65, с. 81].

Продовольча безпека країни залежить головним чином від стану розвитку аграрної сфери економіки. Глибока криза аграрного сектору й усього АПК погіршила продовольче забезпечення країни, сировинної бази легкої і харчової промисловості. Скоротився і якісно знизився раціон харчування основної маси населення.

Одним із факторів стабільності продовольчої безпеки є формування відповідних регіонів з наданням відповідних прав щодо її забезпечення. Політологи, соціологи, економісти, спеціалісти всіх рівнів управління України схильні до думки, що процес створення потужних регіональних формувань у

майбутньому набере чітких ознак і стане досконалішим елементом розвитку нашої держави [79, с. 10].

Більшість науковців, розглядаючи проблеми продовольчої безпеки, схиляються до думки, що основним критерієм при розгляді продовольчої безпеки має бути здатність держави гарантовано задовольняти потреби в продуктах харчування населення країни як за звичайних, так і надзвичайних умов, при цьому її забезпечення повинно спиратися на нормальний фізіологічний та інтелектуальний рівні життєдіяльності населення. Вітчизняні науковці звернулися до розгляду і розв'язання проблем продовольчої безпеки у кінці 90-х років минулого століття, що було викликано результатами тодішньої жорсткої економічної кризи, яка спричинила обвальне падіння сільськогосподарського виробництва [82, с. 34].

Один із основних підходів управлінських структур державного рівня у сфері виробництва та перерозподілу продукції АПК (харчування) полягає у тому, щоб на оптимальному рівні як із правового, так і економічного погляду здійснювати перерозподіл продукції АПК (харчування) всередині держави з метою забезпечення продовольчої безпеки регіонів і лише після цього розв'язувати проблеми експорту їх за межі України.

Держава повинна забезпечити законодавчу, матеріальну базу для виробників, переробників та усіх інших учасників процесу доставки кінцевого продукту до споживача (населення).

Останніми роками в країні зроблені досить важливі кроки в цьому напрямі. Одним із них можна вважати те, що земля як засіб виробництва одержала, згідно з конституційними положеннями, безпосереднього власника, яким стали жителі сільських територіальних громад.

Другим фактором є те, що в Україні набули правове визнання кілька секторів аграрного виробництва: сектор сільськогосподарських підприємств, фермерські господарства, корпоративні структури. Прийнято низку законодавчих актів і програм щодо підтримки сільськогосподарського виробника, а саме:

- 1) Програма створення сприятливих умов для стабілізації та розвитку тваринництва на 2005–2010 роки: Постанова КМУ № 557-р від 10.08.2004 р.;
- 2) Закон України «Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 року»;
- 3) Державна цільова програма розвитку українського села до 2015 року. Введена в дію у 2007 році і повинна стимулювати розвиток економіки України;
- 4) Державна стратегія регіонального розвитку на період до 2015 року;
- 5) Постанова Кабінету Міністрів України про методику визначення основних індикаторів продовольчої безпеки.

Важливу роль у забезпеченні продовольчої безпеки України відіграє вступ країни до СОТ. З цього приводу існує багато думок. Мова йде про державну підтримку АПК, яка планується на рівні 609 млн. дол., а також 5 % від валового виробництва сільськогосподарської продукції.

За інформацією міністра аграрної політики, підтримка АПК в такому обсязі існує й нині. Однак основний вплив на функціонування АПК матимуть положення, прийняті Україною у зв'язку з прийняттям країни до СОТ. У цьому випадку важливо проаналізувати вплив зниження тарифних ставок на імпорт сільськогосподарської продукції, що може бути одним з основних ризиків для економіки країни та забезпечення її продовольчої безпеки, а також неможливість використання субсидій для експорту продукції (товару).

У цілому в розрізі певного виду продукції можна відзначити такі тенденції.

Що стосується зернової галузі, то у цьому випадку зниження тарифів на імпорт не буде мати великого значення, оскільки ціна на пшеницю всередині країни значно нижча за світову. Отже, тут ми маємо достатній запас міцності. Те ж саме стосується ячменю та кукурудзи.

Стан справ з олією також не викликає занепокоєння. Внутрішня (вітчизняна) ціна на насіння соняшнику є набагато прийнятнішою (привабливішою) для внутрішнього (вітчизняного) виробника.

Підтвердженням цього може бути такий факт: після зниження ввізного мита на насіння соняшнику до 15 % у 2005 році обсяги імпорту цієї продукції також знизилися відносно попередніх років.

Щодо цукру ситуація інша., так як ціна на цукор в Україні дещо вища за світову. З цього погляду тариф на імпорт у розмірі 50 % може відстрашити споживача. Плюс до цього внутрішній ринок буде захищений квотою в обсязі 260 тис. т, на яку буде встановлено мито в розмірі 15 %. На імпорт понад цю квоту накладатиметься мито 50 %.

Найбільшу занепокоєність після вступу України до СОТ може викликати ринок продукції тваринництва. Хоча це досить відносно. Внутрішні ціни на яловичину значно нижчі світових. Отже, зниження митних тарифів не повинно відчутно позначитися на вітчизняному виробнику, адже яловичина становить близько 80 % в усій структурі експорту м'яса з України. Дещо інша ситуація зі свининою. Основна маса імпортованої свинини надходить у замороженому виді й використовується для промислової переробки (ковбаси, консерви тощо), тоді як вітчизняна продукція використовується у виді свіжого м'яса для домашніх потреб.

Значно складніша ситуація спостерігається у птахівництві та молочному виробництві. Останніми роками ціни на внутрішньому ринку України на м'ясо птиці стали значно вищі за світові. А у зв'язку зі зниженням тарифів на імпорт у вітчизняних виробників майже не залишається шансів конкурувати із програмою СОТ.

Механізми політики забезпечення продовольчої безпеки повинні здійснюватися на державному рівні, оскільки її забезпечення неможливе без централізації і координації дій усіх учасників цього процесу. Тому система продовольчої безпеки регіону повинна враховувати пріоритетність загальнодержавних інтересів у цій галузі, єдність і взаємозв'язок регіонального і національного відтворення і не ставити під загрозу продовольчу безпеку інших регіонів при реалізації власних інтересів.

Якщо ретельно проаналізувати всі загрози продовольчої безпеки, то зрозуміло, що захист від них єдиний – нарощувати власне виробництво. Проте

головна загроза продовольчої безпеки полягає в тому, що у населення не вистачає стимулів займатися сільським господарством. Цілі галузі сьогодні є нерентабельними. Наприклад, через великий термін окуповуваності – не менш п'яти років – знищено економічний інтерес фермерів до молочного скотарства. Як наслідок у нинішньому році Україна почала імпортувати тваринне масло. В агропромисловій політиці важливу роль мають відігравати регіональні аспекти, необхідність чіткого врахування природно-кліматичних особливостей кожної зони, пристосування до цих виробничих і ринкових систем. Це стосується не лише розміщення і розвитку галузей рослинництва і тваринництва, спеціалізації, кооперації та інтеграції великого, середнього і малого агробізнесу з визначенням через ринковий попит оптимальних розмірів конкретних виробництв.

Мова йде про структурні та якісні ринкові перетворення регіональних моделей АПК з обґрунтуванням проектів не тільки окремих об'єктів, а і всієї регіональної мережі фермерських, кооперативних, корпоративних, спільних з іноземним капіталом господарських систем, переробних підприємств, баз сировини і готової продукції, розташування транспортних артерій і засобів, мережі сучасних обслуговуючих структур, продовольчих магазинів і супермаркетів, тобто про формування цивілізованих регіональних ринків.

Таким чином, на порядок денний потрібно виносити новий стратегічний курс реформування аграрного сектору економіки України, в основу якого мають бути покладені методи виключно антиінфляційного характеру з використанням критеріальної оцінки реального ефекту внутрішніх і зовнішніх інвестицій. Стратегія економічного розвитку АПК повинна забезпечити планомірний відтворювальний процес, збереження і захист довкілля, ресурсного потенціалу, життєдіяльності людей. Велику роль в реформуванні АПК повинно відігравати оптимальне поєднання державних і ринкових регуляторів. Успішне втілення нової аграрної політики дозволить вирішувати комплекс завдань, поставлених перед АПК щодо створення для трудівників села належних умов життя і праці, підвищення рівня забезпечення населення основними продуктами харчування високої якості, розширення експортної

орієнтації вітчизняного сільськогосподарського виробництва, підвищення його надійності та забезпечення розвитку на рівні передових в аграрному відношенні країн світу. Виконання всього наміченого комплексу завдань сприятиме вирішенню проблем досягнення продовольчої безпеки нашої держави.

1.3. Критерії оцінки продовольчої безпеки України

Стан продовольчої безпеки держави оцінюється широким спектром показників, на формування яких впливають зовнішні та внутрішні чинники. Огляд економічної літератури показує, що при розрахунках показників використовуються як загальні, так і специфічні методичні підходи. Їх дослідженню чимало науковців присвятили свої праці, звертаючи увагу на цілісність всієї системи показників.

Із загальної сукупності показників науковці виокремлюють три основні групи, які стосуються [74]:

- фізичної доступності агрохарчових продуктів, що характеризується наявністю продовольства в необхідному асортименті на території держави та відповідного її регіону у будь-який момент часу;
- економічної доступності агрохарчових продуктів, що характеризується здатністю населення незалежно від їх місця проживання і соціального статусу придбавати продовольство, принаймні на мінімальному рівні споживання;
- безпеки агрохарчових товарів для споживачів, що характеризується ефективним функціонуванням механізму запобігання виробництву та реалізації неякісних продовольчих товарів.

Комітет із всесвітньої продовольчої безпеки ФАО у щорічних звітах про стан всесвітньої продовольчої безпеки аналізує показники [33]:

- запаси продовольства у співвідношенні до можливого обсягу споживання на ринку;
- динаміка виробництва зернових в основних країнах-імпортерах зерна (Індія, Китай тощо);
- частка кінцевих запасів зернових культур у загальному обсязі їх виробництва;
- динаміка виробництва зернових в країнах з дефіцитом агрохарчових продуктів, що виник унаслідок низьких доходів;
- обсяги поставок п'яти основних світових експортерів зерна пшениці і кукурудзи до потреб імпортоорієнтованих країн;
- динаміка експортних цін на основні види зернових.

Також у дослідженнях ФАО використовуються й інші показники для аналізу стану та перспектив забезпечення продовольчої безпеки, які можна класифікувати за такими сферами: наявність агрохарчових продуктів, їх економічна доступність, збалансованість і повноцінність харчування різних груп громадян, охорона здоров'я та міжнародна економічна інтеграція (табл. 1.2).

Таблиця 1.2

Показники для аналізу стану продовольчої безпеки держави та світу за сферами застосування

Сфери застосування	Показники
Наявність агрохарчових продуктів, харчування, охорона здоров'я	Кількість громадян держави, які недоїдають, млн осіб Частка населення країни, яке недоїдає, % Середньорічне споживання енергії з їжею з розрахунку на душу населення, ккал/добу Діти у віці до 5 років з дефіцитом ваги середнього і важкого ступеня, % Смертність серед дітей у віці до 5 років на 1000 народжених
Економічна доступність агрохарчових товарів	Національний дохід на душу населення, доларів США Валовий внутрішній продукт з розрахунку на душу населення, РРР в доларах США Приріст ВВП з розрахунку на душу населення, % Частка витрат на харчування у загальних витратах домогосподарств, % Частка товарної торгівлі, % до ВВП

	Зростання реальної торгівлі за вирахуванням зростання реального ВВП, %
Міжнародна економічна інтеграція держави	Загальний обсяг прямих зарубіжних інвестицій, % до ВВП Динаміка зростання світової торгівлі і ВВП, % Частки світових запасів зернових (пшениця, кукурудза, рис), % Індекс вартості імпорту базових продуктів харчування в млн. доларів США Індекс імпорту базових продуктів харчування в натуральному виразі (зернові, м'ясо і молочні продукти, цукор, рослинна олія, жири та насіння олійних культур)

Джерело: укладено автором на основі [61].

Досліджуючи світову продовольчу проблему та продовольчу безпеку експерти Світового Банку застосовують близько п'ятисот показників. Інша, розроблена експертами ФАО, система для аналізу рівня продовольчої безпеки держави налічує 26 показників, які можна об'єднати у 3 групи: визначальні, результативні та показники ступеня вразливості продовольчої безпеки держави (табл. 1.3).

У першій групі системи ФАО зібрано визначальні показники, які характеризують структурні умови забезпечення продовольчої безпеки держави. Наприклад, продовольча небезпека може бути наслідком відсутності адекватних економічних механізмів щодо забезпечення співставного рівня цін на агрохарчові товари з доходами громадян.

Таблиця 1.3

Система показників для аналізу рівня продовольчої безпеки держави

Група показників	Показники
Визначальні показники	Індекс рівня внутрішніх цін на продовольство, який характеризує економічну доступність агрохарчових товарів Наявність доступу до поліпшених водних джерел Наявність доступу до удосконалених санітарно-технічних споруд Придатність продовольства Середня дієтична достатність енергопостачання Середня вартість виробництва агрохарчових продуктів Частка дієтичного енергопостачання від хлібних злаків, коренеплодів та бульбоплодів. Середня забезпеченість білками Середня забезпеченість білками тваринного походження Фізична доступність продовольства Щільність автомобільних шляхів

	Питома вага доріг з твердим покриття у загальній кількості доріг Щільність залізничних шляхів
Результативні показники	Динаміка обсягів споживання агрохарчових продуктів Частка дітей, віком до 5 років, що відстають у рості Частка дітей, віком до 5 років, що страждають від виснаження Частка дітей, віком до 5 років, що мають знижену масу тіла Частка дорослих, що мають знижену масу тіла Недостатній доступ до продовольства Поширення недоїдання серед громадян держави Частка витрат на продукти споживання найбідніших домогосподарств Глибина дефіциту продовольства Поширеність недостатності харчування
Показники ступеня вразливості продовольчої безпеки держави	Динаміка індексу рівня внутрішніх цін на агрохарчові товари Динаміка показника виробництва продовольства на душу населення Динаміка показника продовольчих запасів на душу населення Політична стабільність та відсутність насилля й тероризму Вартість імпорту агрохарчових товарів понад загальну кількість експорту продовольства Питома вага меліоративних земель Коефіцієнт залежності від імпорту зернових

Джерело: укладено автором на основі [10].

Другу групу формують результативні показники, які провокують загрози продовольчій безпеці через обмежений доступ до агрохарчових продуктів та недостатній рівень їх споживання населенням. Третя група містить показники, що характеризують ступінь вразливості продовольчої безпеки держави в динаміці та її залежність від політичної стабільності та соціально-економічної злагоди в суспільстві [34]. Це ще раз підтверджує необхідність введення до економічного механізму забезпечення продовольчої безпеки держави спеціального компонента – платформи для врегулювання суперечностей між різними стейкхолдерами, проведення ними переговорів, вироблення спільної позиції щодо економічної політики.

Оцінка результативності економічного механізму забезпечення продовольчої безпеки держави вимагає кількісного та якісного аналізу цієї категорії через систему спеціальних показників, розгляд їх в статичній й динамічній методикі визначення основних показників продовольчої безпеки держави затверджена Постановою Кабінету Міністрів України від 5 грудня 2007 р. № 1379 «Деякі питання продовольчої безпеки» [20]. На її основі Міністерством

економічного розвитку і торгівлі України починаючи з 2007 р. щорічно розробляється звіт про стан продовольчої безпеки країни, який розраховується за сімома показниками [29]:

- добова енергетична цінність раціону громадянина (ккал);
- достатність споживання окремого продукту (% до раціонального рівня);
- наявність запасів зерна у ресурсах держави (т та від обсягу внутрішнього споживання);
- економічна доступність агрохарчових продуктів (частка витрат на продовольство в загальних витратах громадян);
- коефіцієнт диференціації витрат на харчування за соціальними групами населення;
- ємність внутрішнього ринку по окремих агрохарчових продуктах;
- продовольча незалежність по окремих агрохарчових продуктах.

До звіту, на нашу думку, доцільно було б включити показники:

- доступності агрохарчових продуктів в різних регіонах і територіях, що вимірюється через співставлення рівня роздрібних цін на однакові продовольчі товари;

- частки в споживанні агрохарчових продуктів продовольчих товарів, які знижують витрати та економлять час на домашні кухонні роботи;

- ступінь доброякісності агрохарчових товарів та їх органічності, який вимірюється як частка в продовольстві органічних продуктів.

Для оцінки результативності економічного механізму забезпечення продовольчої безпеки пропонується використовувати показники:

- темпи росту реальних доходів населення;
- частка витрат на харчування у загальних витратах домогосподарств;
- темпи збільшення ємності агрохарчового ринку;
- рівень зайнятості населення;
- темпи росту ВВП країни у розрахунку на 1 особу;
- тривалість життя населення;
- рівень дитячої смертності.

Вибір показників оцінки результативності економічного механізму забезпечення продовольчої безпеки на кожному конкретному етапі розвитку економіки повинен здійснюватися виходячи з визначених стратегічних і тактичних цілей та наявної економіко-статистичної інформації. Він повинен здійснюватися не тільки при розробці програм соціально-економічного розвитку, але й для моніторингу ризиків і загроз продовольчій безпеці держави та її регіонів. Такий моніторинг дозволяє оцінити потенційні ризики і загрози та їх наслідки, бути основою для розробки заходів щодо уникнення загроз, мінімізації ризиків, швидкого й дешевого усунення їх наслідків. Результати цієї роботи дозволяють визначити шляхи та напрями удосконалення економічного механізму забезпечення продовольчої безпеки держави.

Для об'єктивної оцінки стану й необхідності підтримки продовольчої безпеки країни на оптимальному рівні варто використати систему спеціальних показників, які дають можливість одночасно й комплексно розглядати її в динаміці й у порівнянні.

На глобальному рівні для оцінки рівня продовольчої безпеки необхідно застосовувати базу, яка спирається на показник світових запасів зерна. Безпечним вважається рівень перехідних запасів, що відповідає 60 дням світового споживання зерна, або приблизно 17 % від всього обсягу його споживання за рік.

Крім показників критичної межі продовольчої безпеки країни, її рівень потрібно характеризувати іншими взаємозалежними показниками: фізіологічні (нормативні) норми споживання продовольства; самозабезпеченість країни продовольством і виробничими ресурсами; розміри стратегічних і оперативних продовольчих запасів відповідно до нормативних потреб; рівень в середньому на душу населення виробництва й споживання окремих харчових продуктів; рівень фізичної й економічної доступності продовольства для різних категорій населення; стабільність і доступність цін на основні види продовольства; якість та екологічність харчових продуктів.

Для оцінки рівня харчування окремої людини використовується такий показник: частка витрат родини на харчування у структурі її доходів. При

цьому варто враховувати, що витрати на продовольство після досягнення певного мінімуму не відповідають загальному доходу, а якісне продовольство не повинне бути дешевим, воно має бути достатнім.

Забезпечення продовольчої безпеки нерозривно пов'язано з розвитком інформаційного супроводу. Тому заслуговує уваги пропозиція Резникової О.С., щодо створення Центру інформаційного забезпечення продовольчої безпеки, але за умови його підтримки державними і місцевими органами влади й неухильного дотримання законодавства [69, с.14]. На нашу думку, доцільніше створення такої організаційної структури на базі центру інтернет-утворення, яке буде займатися підготовкою, перепідготовкою й підвищенням кваліфікації кадрів у сфері інформаційних технологій та інформаційної безпеки, тим самим знижуючи ризик інформаційного витоку й поширення інформації.

У сфері організації управління показники оцінки продовольчої безпеки мають враховувати обсяги продовольства державного матеріального резерву, а також запаси сільськогосподарської продукції.

У процесі дослідження потрібно розглянути систему моніторингу економічної доступності продовольства. На першому етапі моніторингу визначаються показники, які характеризують економічну доступність продовольства. На другому- здійснюється оцінка платоспроможного попиту на продовольство, що вимагає встановлення взаємозв'язку рівня харчування не тільки з доходами населення, але й із цінами на продовольство. На третьому – оцінюється ступінь нерівномірності економічної доступності продовольства. На четвертому – здійснюється оцінка енергетичної цінності й збалансованості добового раціону споживаних продуктів за децильними групами. На п'ятому – проводиться оцінка рівня споживання основних харчових продуктів в родинях, які мають дітей.

Після цього необхідно проводити оцінку ступеня забезпеченості країни основними видами сільськогосподарської продукції, яка досягається як за рахунок власного виробництва, так і міжрегіонального товарообміну. Далі визначається рівень самозабезпеченості базовими видами сільськогосподарської продукції, що оцінюється відношенням обсягу власного

виробництва сільськогосподарського продукту (за винятком виробничого споживання й втрат) до внутрішнього його споживання, та виражається ступенем можливого задоволення потреб населення в продовольстві. Рівень продовольчої безпеки України оцінюється на основі аналізу системи стану системи продовольчого забезпечення (табл.1.4).

Таблиця 1.4

Градація оцінок стану продовольчої безпеки України

Стан продовольчої безпеки	Межі виміру рівня	Оцінка стану
Стале продовольче забезпечення	Продовольчі ресурси країни формуються за рахунок власного виробництва, країна має можливості для вивозу продовольства на світові ринки	Високий
Припустимий рівень продовольчої залежності	Продовольчі ресурси формуються на основі балансу: власне виробництво в межах 80-85 %, вивіз продовольства (у т.ч. експорт) – 15-20 %, ввіз продовольства (у т.ч. імпорт) – 15-20 %.	Нормальний
Мінімально припустиме продовольче забезпечення	Рівень, при якому за рахунок власного виробництва забезпечується понад 60 %, але менш 80 % споживаного продовольства.	Низький
Передкризовий стан продовольчого забезпечення	Рівень, нижче якого настає залежність від імпорту, потреби населення в продовольстві задовольняються за рахунок власного виробництва менш 60 %.	Загрозливий
Кризовий	Повна залежність від імпорту	Критичний

Наявність продовольства забезпечується за рахунок власного виробництва, місцевих ринків або імпорту. Під доступністю розуміється можливість людей отримати продовольство. Навіть якщо продовольство фізично є в наявності, воно може бути недоступним внаслідок високих цін або низької купівельної спроможності населення (рис. 1.5).

Рис. 1.5. Критерії забезпечення продовольчої безпеки.

Наявність продовольства має на увазі фізичну наявність достатньої кількості його в певному місці. Щодо наявності продовольства, то вона забезпечується за рахунок власного виробництва, місцевих ринків або імпорту.

Ринкові механізми формування продовольчої безпеки мають комплексно впливати на наявність, доступність, стабільність, біологічну цінність та якість продовольчого забезпечення населення країн. Попит та пропозиція на продовольство формують ціну рівноваги на них, яка має бути ефективним стимулом для виробника, забезпечуючи при цьому економічну доступність харчових продуктів для споживача.

Сільське господарство є однією із галузей виробництва, що найбільш динамічно розвивається, тому очікується, що попит на аграрну продукцію буде продовжувати активно зростати через збільшення народонаселення, підвищення добробуту й урбанізації.

Зростання доходів є найбільш потужним фактором росту споживання. Хоча прогнози на короткостроковий період через глибоку рецесію глобальної економіки є невтішними, у середньостроковому періоді очікується хоча й повільний, але вихід із кризи.

Стратегія продовольчої безпеки і державна економічна політика як категорії і інструменти державного регулювання економіки повинні знаходитися у взаємозалежності і взаємодії один з одним.

Висновки до розділу 1

Продовольча проблема є досить актуальною сферою економічних досліджень та має широкий спектр визначень і аспектів. Основу визначення економічної категорії «продовольча безпека» становлять напрацювання міжнародних установ, що спеціалізуються на вивченні продовольчої проблеми в світі та здійснюють пошук шляхів її розв'язання. Аналіз діалектики взаємозв'язку продовольчої проблеми і продовольчої безпеки дозволив констатувати їх причинно-наслідкову залежність. Продовольча проблема несе відбиток суперечностей функціонування економічного механізму держави та її зовнішньоторговельних відносин.

Стратегія розв'язання продовольчої проблеми є не тільки невід'ємною складовою економічної стратегії держави, яка визначає генеральну лінію й напрями діяльності у агрохарчовій сфері, що спрямовані на вирішення завдань конкретного історичного періоду задля досягнення визначених цілей, але й узгодженою системою пріоритетних дій органів державної влади та суб'єктів господарювання, що спрямовані на реалізацію мети і завдань щодо розв'язання продовольчої проблеми з урахуванням позицій стейкхолдерів, внутрішніх і зовнішніх чинників та ризиків.

У процесі дослідження виявлено фактори, що зумовлюють дефіцит продуктів харчування, зокрема, низька купівельна спроможність населення, незбалансованість економічного механізму, коливання цін, зростання світового попиту на агрохарчові товари. Розв'язання продовольчої проблеми виходить за межі економічних питань і переходить до сфер природно-кліматичних чинників, планування сім'ї, етики, культури харчування тощо. Тому необхідна конвертація економічних та культурних підходів і насамперед в розвитку теоретичних поглядів. Визначено, що збільшення імпорту створює загрозу

розвитку вітчизняного агрохарчового сектора, та може позначитися на продовольчій безпеці України.

РОЗДІЛ 2.

ПРАКТИКА ТА ПРОБЛЕМАТИКА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ В УКРАЇНІ

2.1. Оцінка стану продовольчої безпеки України

Важливим кроком для гарантування продовольчої безпеки є визначення набору показників для оцінки її рівня. Відзначимо, що в літературі найбільш висвітлені показники продовольчої безпеки на макrorівні. Найменш дослідженою темою є вибір та обґрунтування показників соціально-демографічної безпеки на мезорівні, тобто на рівні областей. Також важливим напрямком дослідження є удосконалення методичних підходів комплексної оцінки стану та динаміки продовольчої безпеки та оцінки її ризиків для регіонів України.

Серед показників соціально-демографічної безпеки все більшу вагу останнім часом приділяють продовольчій безпеці, яка тепер досліджується незалежно від економічної безпеки. Так з 2012 року Economist Intelligence Unit ((EIU) розробив на замовлення DuPont Світовий індекс продовольчої безпеки (Global Food Security Index), який містить 28 індикаторів та розраховується для 109 країн світу. Так, за даним індексом Україна посідає 52 місце з індексом 56,4. У порівнянні з 2013 роком це спад на 1,6 відсоткових пунктів. Сусідами за даним індексом є Колумбія та Перу. Перше місце в цьому рейтингу традиційно займає США. У 2014 році до раніше опрацьованих показників для розрахунку даного індексу було додано ще два: рівень ожиріння та продовольчі втрати, що є в свою чергу показниками де стимуляторами [41].

Більшість індикаторів даного індексу отримані за результатами спеціальних обстежень різноманітних міжнародних організацій. Багато з них є відсутні серед офіційних обстежень Державної служби статистики України. Якщо брати регіональний аспект, то їх є ще менше.

З визначених 15 показників оцінки продовольчої безпеки, які застосовуються на рівні України, для рівня областей можна запропонувати лише 13 показників (табл.2.1).

Таблиця 2.1

Порогові значення та вагові коефіцієнти індикаторів продовольчої безпеки України [78].

	Показники	Раціональна норма (граничний критерій)	Вагові коефіцієнти
x1	Добова калорійність харчування людини, тис. Ккал	2500	0,0762
x2	Споживання м'яса та м'ясопродуктів (за рік/особа), кг	80,0	0,0754
x3	Споживання молока та молочних продуктів (за рік/особа), кг	380,0	0,071
x4	Споживання яєць (за рік/особа), шт.	290	0,0756
x5	Споживання риби та рибопродуктів (за рік/особа), кг	20,0	0,0743
x6	Споживання цукру (за рік/особа), кг	38,0	0,0739
x7	Споживання олії та інших рослинних жирів (за рік/особа), кг	13,0	0,0669
x8	Споживання картоплі (за рік/особа), кг	124,0	0,0761
x9	Споживання овочів та баштанних (за рік/особа), кг	161,0	0,0697
x10	Споживання плодів, ягід та винограду (за рік/особа), кг	90,0	0,072
x11	Споживання хлібу та хлібопродуктів (за рік/особа), кг	101,0	0,073
x12	Виробництво зерна на одну особу за рік, тонн	0,6	0,0858
x13	Питома вага витрат на харчування у структурі сукупних витрат домогосподарств, %	60,0	0,0861

Із всіх вищенаведених показників лише останній є дестимулятором. В першу чергу, відібрані показники для комплексної оцінки, підлягають стандартизації. Принцип стандартизації залежить від того, до якої групи відноситься показник: стимуляторів чи дестимуляторів.

Найпростіший спосіб стандартизації – відношення X_{ij}/a – для стимуляторів, та відношення a/X_{ij} – для дестимуляторів, при цьому $a = X_{\text{критичне}}$

В таблиці 2.2 наведені дані комплексної оцінки областей України за показниками продовольчої безпеки.

Таблиця 2.2

Розрахунок інтегральної оцінки продовольчої безпеки областей України.

	Індикатори													Загальний бал	Рейтинг
	X1	X2	X3	X4	X5	X6	X7	X8	X9	X10	X11	X12	X13		
АР Крим	1,274	1,105	0,721	0,494	1,045	0,750	0,988	0,985	0,953	0,611	1,028	0,648	1,117	0,910	23
Вінницька	0,002	1,166	0,675	0,576	1,083	0,825	1,091	1,108	1,076	0,646	1,326	4,983	1,079	1,202	7
Волинська	1,454	1,238	0,658	0,637	0,986	0,640	1,001	1,069	1,100	0,526	1,392	1,445	1,031	1,015	14
Дніпропетровська	1,211	1,006	0,751	0,528	1,128	0,790	1,028	1,023	0,884	0,734	0,871	1,873	1,158	1,007	15
Донецька	1,327	0,997	0,846	0,545	1,103	0,785	1,030	1,046	0,979	0,729	0,940	0,845	1,152	0,957	20
Житомирська	1,402	1,164	0,631	0,634	1,097	0,775	0,906	1,038	1,074	0,533	1,532	2,777	1,156	1,139	9
Закарпатська	1,403	1,198	0,633	0,666	0,993	0,460	0,990	1,008	0,953	0,602	1,108	0,432	1,126	0,899	25
Запорізька	1,204	1,032	0,683	0,500	1,066	0,720	1,084	0,962	0,932	0,578	0,815	1,977	1,299	1,004	16
Ів.-Франківська	1,302	1,163	0,533	0,710	0,924	0,425	0,774	0,938	0,955	0,470	1,438	0,817	1,163	0,906	24
Київська	1,242	0,872	0,909	0,608	1,169	1,005	0,976	1,031	0,818	0,843	0,934	1,217	1,126	0,988	17
Кіровоградська	1,319	1,079	0,715	0,549	1,090	0,645	1,060	0,954	1,039	0,511	1,218	6,357	1,186	1,368	3
Луганська	1,310	1,088	0,635	0,516	1,034	0,725	0,963	1,038	1,047	0,520	1,010	0,958	1,176	0,936	21
Львівська	1,333	1,061	0,616	0,628	1,017	0,560	0,899	1,100	1,003	0,550	1,279	0,778	1,103	0,925	22
Миколаївська	1,449	1,161	0,643	0,598	1,059	0,855	1,254	1,185	1,076	0,610	0,891	3,992	1,172	1,229	5
Одеська	1,280	1,072	0,601	0,505	1,007	0,885	1,034	1,085	0,979	0,666	0,822	2,553	1,079	1,047	12
Полтавська	1,424	1,204	0,688	0,633	1,169	0,685	1,181	0,946	0,963	0,640	1,156	6,425	1,141	1,405	1
Рівненська	1,313	1,098	0,611	0,612	1,069	0,620	0,948	0,946	1,068	0,471	1,253	1,595	0,971	0,970	18
Сумська	1,224	1,047	0,576	0,560	1,031	0,560	0,993	0,938	0,939	0,446	1,401	5,255	1,181	1,251	4
Тернопільська	1,208	1,074	0,588	0,636	1,014	0,535	0,960	1,054	0,826	0,481	1,301	3,455	1,130	1,104	11
Харківська	1,202	1,040	0,729	0,604	1,024	0,595	1,046	0,908	0,932	0,596	0,951	2,555	1,215	1,042	13
Херсонська	1,483	1,211	0,645	0,525	1,069	0,785	1,182	1,023	1,111	0,607	1,128	2,613	1,015	1,106	10
Хмельницька	1,350	1,057	0,650	0,656	1,086	0,540	0,873	0,969	0,889	0,631	1,424	3,865	1,174	1,175	8
Черкаська	1,523	1,223	0,695	0,610	1,079	0,825	1,134	1,138	1,316	0,610	1,238	5,363	1,113	1,372	2
Чернівецька	1,254	1,175	0,593	0,636	1,017	0,615	1,051	1,008	0,911	0,611	1,155	1,148	1,188	0,961	19
Чернігівська	1,533	1,221	0,624	0,634	1,000	0,725	1,095	0,962	1,137	0,486	1,370	4,855	1,147	1,211	6

За результатами розрахунку найвищий рейтинг за показниками продовольчої безпеки посідає Полтавська область і найнижчий – Закарпатська. Дуже важливе значення для інтегральної оцінки є оцінка продовольчої безпеки на основі визначення областей ризику.

Виділяють наступні області ризику продовольчої безпеки: нормальна, передкризова, кризова, критична.

Проаналізуємо продовольчу безпеку України з використанням теорії ризиків (табл.2.3).

Таблиця 2.3

Продовольча безпека України.

Показники	Нормальна	Передкризова	Кризова	Критична
Добова калорійність харчування людини, тис. ккал	1<2,9<2,94			
Споживання м'яса та м'ясопродуктів (за рік/особа), кг				0<61,2<70
Споживання молока та молочних продуктів (за рік/особа), кг				0<255<323
Споживання яєць (за рік/особа), шт.				0<228<246
Споживання риби та рибопродуктів (за рік/особа), кг	1<23<27,6			
Споживання цукру (за рік/особа), кг	1<43,2>44			
Споживання олії та інших рослинних жирів (за рік/особа), кг	1<15<20,4			
Споживання картоплі (за рік/особа), кг				0<95<105
Споживання овочів та баштанних (за рік/особа), кг				0<73<137
Споживання фруктів, ягід, горіхів та винограду (без переробки на вино) (за рік/особа), кг				0<50,4<77
Споживання хліба та хлібопродуктів (за рік/особа), кг	1<116<122			
Виробництво зерна на одну особу за рік, тонн				0<0,62< 0,63

Як показує таблиця 2.3, продовольча безпека України знаходиться в кризовій області ризику. На це вплинули такі негативні фактори як зменшення виробництва молока внаслідок скорочення поголів'я корів, що стало однією з причин погіршення показника споживання населенням молока та молочних продуктів а також скорочення поголів'я великої рогатої худоби в аграрних підприємствах в результаті зростання собівартості вирощування.

Отже, в результаті проведеного аналізу можна визначати стан продовольчої безпеки областей та окреслювати пріоритетні напрямки розвитку як окремих регіонів так і України загалом.

Для оцінки рівня продовольчої безпеки слід використовувати індикатори, якими оперує Продовольча та сільськогосподарська організація ООН (ФАО), а також Методика, затверджена постановою Кабінету Міністрів України «Деякі питання продовольчої безпеки» від 05.12.2007р. №1379. [46]. Вона передбачає

оцінювання рівня продовольчої безпеки за сімома індикаторами, а саме: добова енергетична цінність раціону харчування людини; забезпечення раціону людини основними видами продуктів; достатність запасів зерна у державних ресурсах; економічна доступність продуктів харчування; диференціація вартості харчування за соціальними групами; ємність внутрішнього ринку окремих харчових продуктів; продовольча незалежність країни за окремими продуктами харчування.

Аналіз основних індикаторів рівня продовольчої безпеки України в 2014 р. показує, що добова енергетична цінність раціону харчування пересічного українця становила 2799 ккал, що на 11,96% перевищує встановлений граничний критерій (фізіологічний мінімум) – 2500 ккал. У 2015 році середньодобова поживність раціону українця була на 140 ккал нижчою, ніж у 2014 році (рис.2.1).

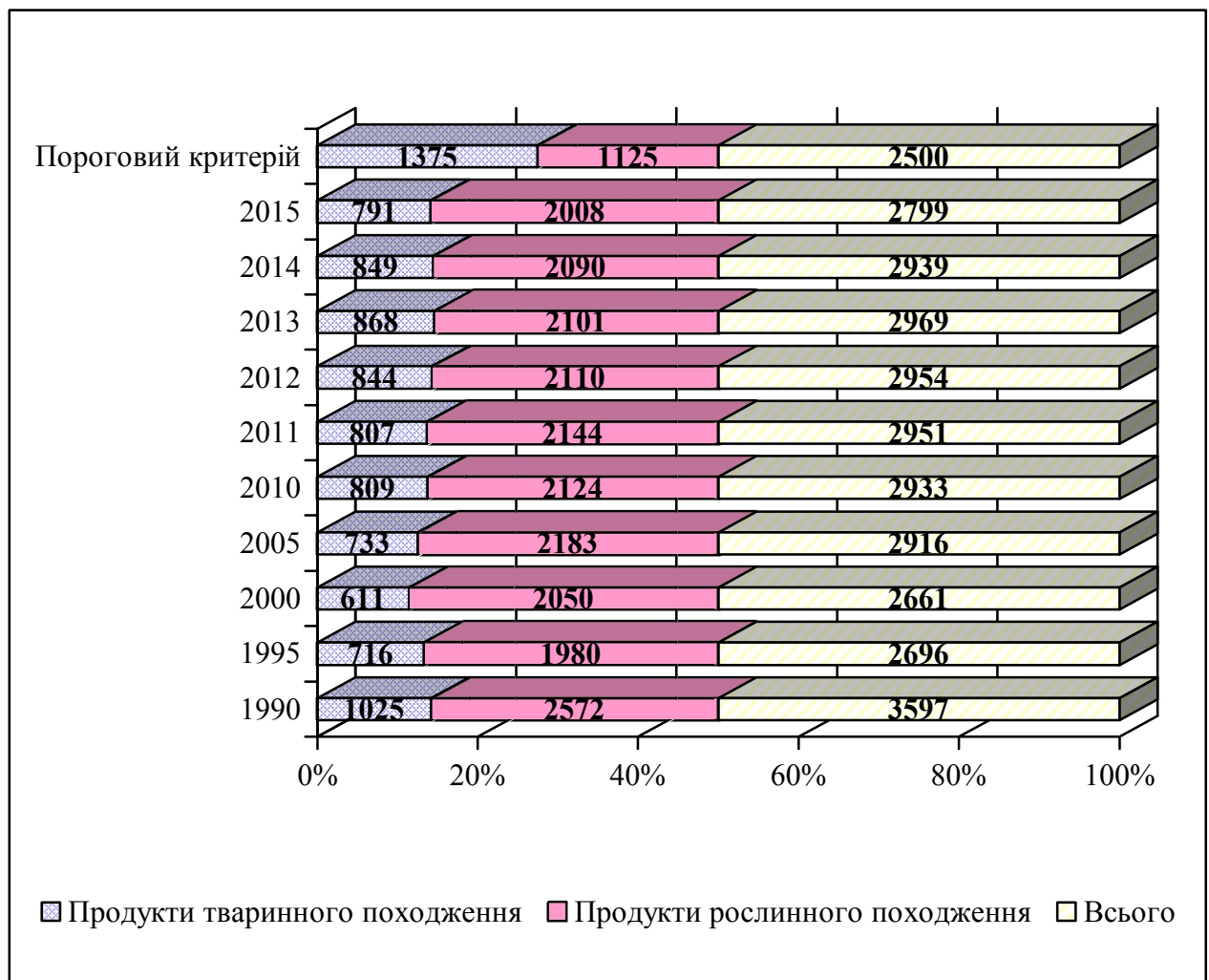

Рис. 2.1. Динаміка середньодобової калорійності раціону в Україні [78].

Проте енергетична цінність середньодобового раціону харчування формується здебільшого за рахунок продукції рослинного походження, відповідно на рослинну продукцію в структурі раціону припадає 71,7%, а на тваринну – 28,9%. Натомість, частка продукції тваринництва є незначною – 29,3 %, що в 1,9 рази нижче від встановленого граничного критерія (55 %). Порівняно з 2014 роком кількість калорій, яку споживало населення у вигляді харчових продуктів тваринного походження, зменшилася на 3,9%. Щодня житель України споживав в середньому 84 грами протеїнів, або на 18% менше середнього рівня розвинених країн (103 грами на добу).

При цьому, якщо у 1990 р. фактичний рівень калорійності середньодобового споживання продуктів харчування з урахуванням енергетичних і фізіологічних потреб людини був близький до норм, то в наступні роки забезпечення населення продуктами харчування значно погіршилося.

Для порівняння, в США, які є світовим економічним лідером, середньодобовий душевий раціон харчування становить 3630 ккал, в т. ч. 1307 ккал – продукти тваринного походження. За загальною калорійністю раціон пересічного американця перевищує аналогічний показник в Україні на 29,67%, а за споживанням продуктів тваринного походження – майже у 1,5 рази. При цьому середня українська сім'я витрачає на продукти харчування понад 50% свого бюджету, американська – лише 11%.

Оптимальною вважається ситуація, коли фактичне споживання продуктів харчування особою впродовж року відповідає раціональній нормі (орієнтовний набір основної продовольчої сировини і харчових продуктів забезпечення у середньому на одну особу в Україні на 2005–2015 рр.), тобто коефіцієнт співвідношення між фактичним і раціональним споживанням дорівнює одиниці.

Аналіз середньорічного споживання основних продуктів харчування за останніх 10 років свідчить про порушення структури харчування через недостатнє фактичне споживання населенням висококалорійних видів

продовольства – молока та молочних продуктів, м'яса та м'ясопродуктів, плодових та рибних продуктів, середньорічний рівень споживання яких на одну особу є набагато нижчим від науково обґрунтованих фізіологічних нормативів.

У 2015 році лише за 3-ма основними групами продовольства середньодушове споживання знаходилося на рівні, або перевищувало рекомендовані норми. По інших групах спостерігалось недостатнє споживання, особливо суттєве відставання відмічалось по продукції тваринного походження. Винятком тут було лише споживання яєць та яйце продуктів (табл. 2.4).

Таблиця 2.4

Достатність споживання окремого продукту [78]

(у кілограмах на 1 особу на рік)

	Раціональна норма (розрахунки МОЗ)	Фактичне споживання у 2014 році*(дані Держстату)	Фактичне споживання у 2015 році*(дані Держстату)	Індикатор достатності споживання
Хліб і хлібопродукти	101	108,5	103,2	1,02
М'ясо і м'ясопродукти	80	54,1	50,9	0,64
Молоко і молокопродукти	380	222,8	222,8	0,59
Риба і рибопродукти	20	11,1	8,6	0,43
Яйця і яйцепродукти	290	310	280	0,96
Овочі і баштанні	161	163,2	160,8	1
Картопля	124	141,0	137,5	1,11
Фрукти та ягоди	90	52,3	50,9	0,56
Цукор	38	36,3	35,7	0,94
Олії рослинні	13	13,1	12,3	0,95

Розраховані індикатори достатності споживання за цими продуктами харчування (співвідношення між фактичним споживанням і раціональними нормами споживання) доволі низькі, зокрема: риба та рибні продукти – 0,43; плоди, ягоди та виноград – 0,56; молоко та молочні продукти – 0,59; м'ясо та м'ясопродукти – 0,64. На фоні падіння наявних реальних доходів населення у 2015 році на 22,2% відбулося зменшення середньодушового споживання у всіх без виключення групах продовольства. Зокрема, споживання молока упродовж минулого року скоротилося на 12,9 кг, м'яса – на 3,2 кг. Найбільш помітно

зменшилося середньодушове споживання українцями риби та рибопродуктів – на 2,5 кг на особу на рік.

Нами встановлено, що внутрішній споживчий ринок цукру, яєць, олій рослинної близькі до насичення, але дещо перевищує науково обґрунтовані норми споживання хліба і хлібобулочних виробів, картоплі, індикатори достатності відповідно становлять 1,02; 1,11; 1.

Наведені індикатори достатності споживання окремих видів продовольчих продуктів є свідченням незбалансованості раціону харчування населення, яке намагається забезпечити власні енергетичні потреби за рахунок більш економічно доступних продуктів (картопля, овочі, хлібопродукти).

Порівнюючи середньорічний рівень споживання основних продуктів харчування в Україні з країнами ЄС, слід зазначити, що жителі останніх споживають продукти харчування в обсягах, які є більш наближені до рекомендованих норм, ніж в Україні.

Зокрема, середньостатистичний житель країн Європейського Союзу в порівнянні з українцем споживає в 2,4 разу більше плодоовочевих продуктів, в 1,9 разу більше м'яса та м'ясопродуктів, в 1,5 разу – риби та рибопродуктів, в 1,4 разу – молока та молочних продуктів [36]. Проте значно менше вони споживають хлібних продуктів та картоплі. Характерно, що нинішня модель харчування населення України суттєво відрізняється не лише від середньоєвропейської моделі, а й від докризових рівнів нашої держави.

Наступним індикатором, який характеризує продовольчу безпеку держави, є економічна доступність харчових продуктів – стабільна можливість придбання населенням основних харчових продуктів належної якості в кількості та асортименті, що необхідні для забезпечення раціонального харчування. Цей індикатор визначається як частка витрат на харчування в загальній сумі сукупних витрат домогосподарств.

У 2015 р. сукупні витрати домогосподарств в середньому становили 4951,99 грн. на місяць (у 2014р. – 4048,9грн), що на 22,3% більше порівняно з попереднім роком. Із цієї загальної суми у 2015 році домогосподарства витрачали на харчування 2708,53 грн. щомісячно, тоді як у 2014 р. цей

показний становив 2101,4 грн. , у 2013 р. – 1913,9 грн. []. Це означає, що індикатор доступності продуктів харчування у 2015 р. досяг 54,7%, тоді як у 2014 р. – 51,9% при його 60-ти відсотковому граничному критерії. У 2013 році цей показник становив 52 %.

У загальній структурі витрат на продукти харчування найвищу питому вагу займали витрати на: м'ясо і м'ясопродукти – 23% (613 грн. на домогосподарство на місяць), хліб і хлібопродукти – 15% (411 грн.), молоко і молочні продукти – 13% (346 гривень). При тому, що у 2014 році найвищі витрати домогосподарства припадали на придбання м'яса і м'ясопродуктів – 513 гривень на місяць, або 23% від загальних витрат на харчування, а на другому місці для домогосподарств були витрати на молоко та молочні продукти – майже 300 гривень на місяць (14 %) (рис. 2.2). [66].

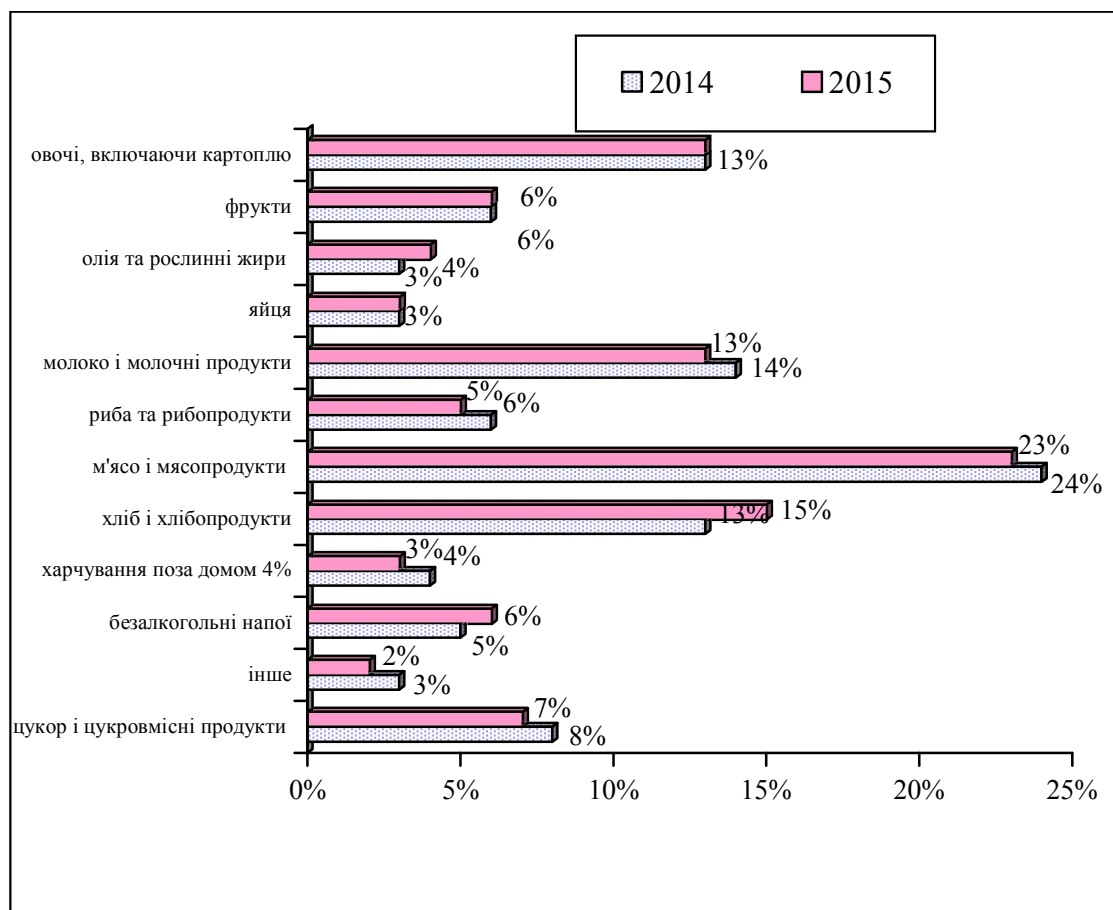

Рис. 2.2. Структура сукупних витрат на харчування у 2014-2015 роках

[66].

У 2015 році найгірший показник за рівнем економічної доступності продуктів харчування зафіксовано у Хмельницькій, Херсонській та Рівненській областях, жителі яких витрачали на продукти харчування понад 59 % від усіх сукупних витрат (у 2014 році – понад 58%).

Найменша частка витрат на забезпечення потреб у продовольстві була у Запорізькій області – 48,1 відсотка (у 2014р. – 44,1%) Натомість домогосподарства Донецької області на продовольство витрачали 61% від усіх свої сукупних витрат, що на один відсотковий пункт перевищує встановлений граничний критерій для цього індикатора. (рис. 2.3).

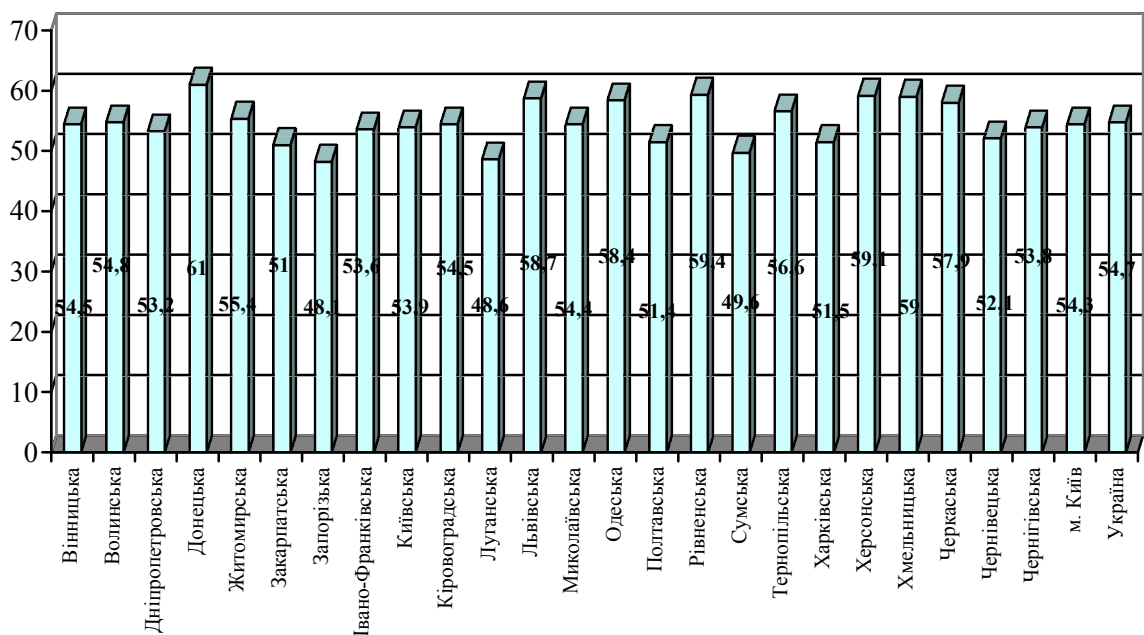

Рис. 2.3. Питома вага витрат на харчування у сукупних витратах домогосподарств у розрізі регіонів у 2015 році [66].

Якщо порівнювати питому вагу витрат на харчування в Україні, з аналогічними показниками у країнах ЄС і США, то ситуація виглядає вкрай песимістично (рис.2.4).

Рис. 2.4.. Питома вага витрат на харчування у сукупних споживчих витратах в Україні та окремих країнах світу у 2014-2015 роках [66].

У ЄС-28 витрати на харчування не перевищують 12,3% від усіх споживчих витрат, у США становлять менше 10%. Навіть у Росії цей показник складає 33,9%.

Індикатор щільності автомобільних доріг використовується ФАО для оцінки фізичної доступності продовольства для населення. Чим вища концентрація доріг на одиницю площі, тим легше забезпечити доставку продовольства у будь-який куточок країни (рис.2.5).

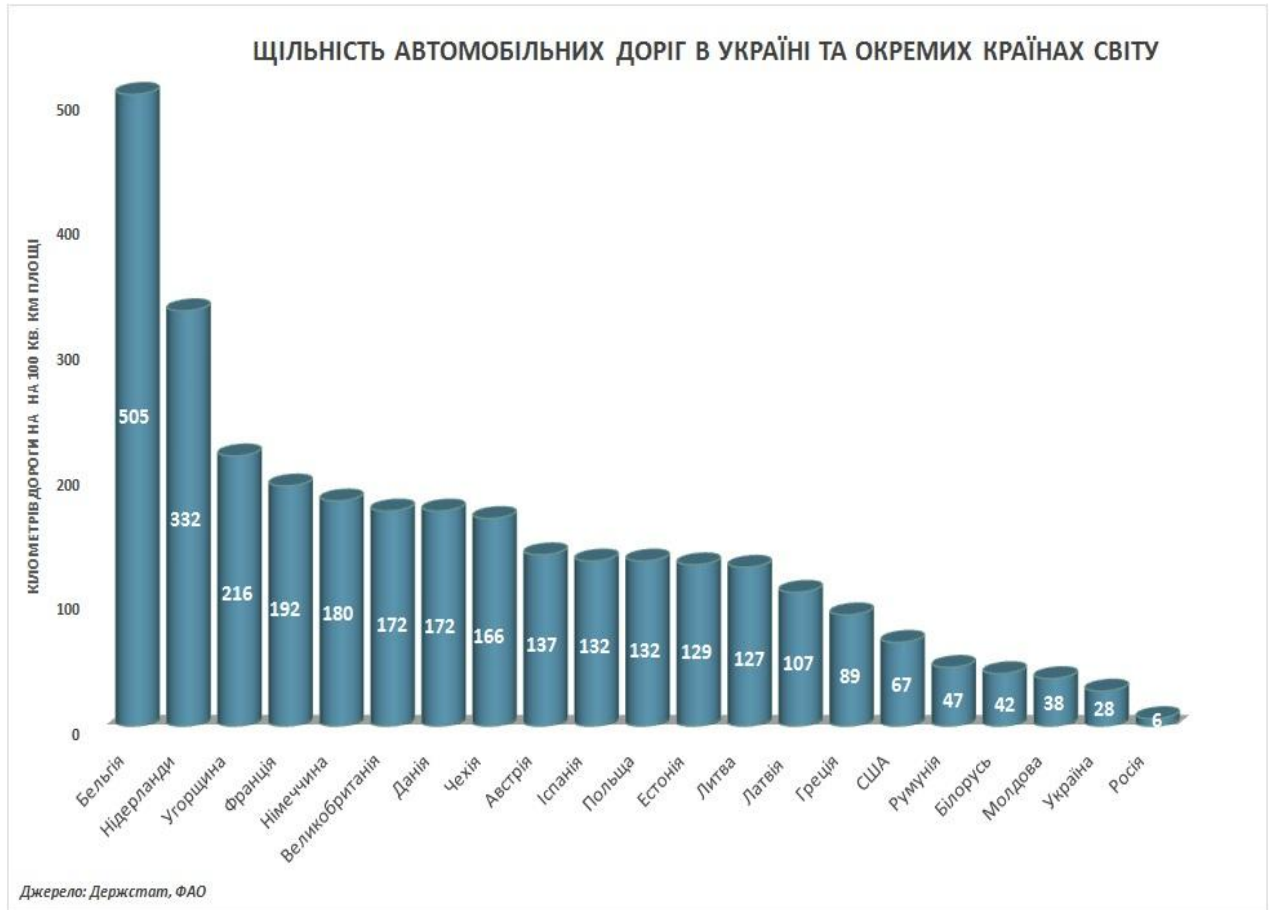

Рис. 2.5 Щільність автомобільних доріг в Україні та окремих країнах світу [66].

В Україні у 2015 році на 100 кв. км площі припадало 28 км автодоріг, що є одним із найнижчих показників серед європейських країн.

Задоволення потреб населення у продовольстві, у межах його купівельної спроможності, у 2015 році, як і у попередні роки, забезпечувалося, в основному, за рахунок продукції вітчизняного виробництва (табл. 2.5).

Водночас по двох групах продовольства частка імпорту перевищувала встановлений 30% граничний критерій для цього індикатора. Найвищий рівень імпортозалежності – 65 % – відмічався по групі «риба і рибопродукти», оскільки 90% імпорتنих поставок припадає на види риб, які видобуваються виключно у водах морських економічних зон інших держав, що пов'язано з особливостями їх біологічного циклу.

Перевищення граничного критерія по групі «олії рослинні», обумовлено імпортом тропічних олій (пальмова та кокосова олії займають понад 90%

імпорту), які користуються активним попитом у вітчизняних виробників харчової промисловості.

Таблиця 2.5

Продовольча незалежність за групами продовольства [78]

	Обсяг імпорту у 2014 році	Обсяг імпорту у 2015 році	Обсяг внутрішнього продовольчого споживання у 2014 році	Обсяг внутрішнього продовольчого споживання у 2015 році	Індикатор імпортозалежності, %		
					2013 рік	2014 рік	2015 рік
Хліб і хлібопродукти	130	190	6264	5897	2,4	2,0	3,2
М'ясо і м'ясопродукти	201	158	2325	2179	13,0	8,6	7,3
Молоко і молокопродукти	357	78	9581	8995	5,5	3,7	0,9
Риба і рибопродукти	361	237	479	367	73,0	75,4	64,6
Яйця і яйцепродукти	7	190	771	12015	0,6	0,9	1,6
Овочі і баштанні	225	95	7019	6890	3,2	3,2	1,4
Картопля	40	17	6061	5892	0,4	0,7	0,3
Фрукти та ягоди	856	588	2249	2179	45,8	38,1	27
Цукор	7	4	1559	1528	0,7	0,4	0,3
Олії рослинні	223	160	561	525	49,0	39,8	30,5
в т.ч. олія соняшникова	1	1	500	450	0,2	0,2	0,2

Систематизовано за даними Держстату.

Слід зауважити, що у 2015 році порівняно з попереднім, відбулося скорочення частки імпорту практично у всіх групах продовольства, навіть у тих, де зазвичай був високий процент імпорту. Мова йде про групу «фрукти та ягоди», де в останні роки імпортозалежність, за рахунок ввезення екзотичних плодів, культивування яких не властиве для України, перевищувала 35%. Проте, у даному випадку це не є позитивним сигналом. Скорочення імпорту відбулося за рахунок зменшення загального споживання продовольства українцями, обумовленого суттєвим падінням купівельної спроможності.

Перевищення граничного критерію по групах «фрукти та ягоди» та «олії рослинні», обумовлено імпортом екзотичних видів фруктів та тропічних олій, які не культивуються (виробляються) в Україні, але користуються активним попитом на внутрішньому ринку.

У 2015 році порівняно з попереднім відбулося погіршення стану продовольчої безпеки України за основними показниками:

- знизилася середньодобова калорійність раціону українців до 2799 ккал, що відповідає рівню початку двохтисячних років;

- зменшилося фактичне середньодушове споживання продуктів харчування населенням у 7 із 10 основних продовольчих груп. При цьому основне скорочення споживання відбулося за рахунок продукції тваринного походження (м'ясо, молоко, риба, яйця), частка якої у загальній калорійності раціону становить 28% при необхідних для збалансованого харчування 55%;

- погіршилася на 1,1 % економічна доступність населення до продовольства. Частка витрат домогосподарств на продовольство у загальних сукупних витратах досягла 54,7 відсотка, що у 3-5 разів перевищує аналогічні показники країн ЄС.

Водночас задоволення потреб населення у продовольстві, у межах його купівельної спроможності, забезпечувалося, в основному, за рахунок продукції вітчизняного виробництва.

Аналіз індикаторів продовольчої безпеки показує, що в країні існує повна безпека у сфері виробництва і споживання продукції рослинного походження і дуже загрозлива ситуація у сфері власного виробництва та споживання населенням продуктів тваринництва – м'яса і м'ясопродуктів, молока і молокопродуктів. Значна категорія споживачів, чий рівень доходів помітно обмежує можливості вибору високоякісної продукції, постійно перебуває в зоні ризику для власного здоров'я. При цьому вирішальним фактором стає ціна продукції, оскільки саме в ціні закладено найвищі або найнижчі показники якості агропродовольчої продукції. Соціальна небезпека криється в тому, що для окремих малозабезпечених категорій населення чим нижчою є ціна на окремі продовольчі товари, тим краще.

Вважаємо, що для забезпечення рекомендованих науково обґрунтованих фізіологічних норм харчування населення рівень попиту має зрости. Це вимагає зростання сукупних витрат в розрахунку на одну особу у 5-6 разів за рахунок підвищення платоспроможності населення. Основними складовими такого зростання має стати покращення економічної ситуації в державі, сталий розвиток сільського господарства (особливо галузі тваринництва) підвищення купівельної спроможності населення.

2.2. Моніторинг загроз у системі забезпечення продовольчої безпеки

України

Вирішення проблем продовольства здійснюється на різних рівнях: на світовому рівні, на рівні окремої країни, на регіональному рівні, на рівні бізнес-структур (підприємств), на рівні кожної людини. Це потребує значних фінансових вкладень, які пов'язані із заходами запобігання внутрішнім та зовнішнім загрозам продовольчої безпеки.

Внутрішня та зовнішня безпека структурована за такими напрямками [86, с.53]:

- безпека здоров'я людини через якість харчування;
- безпека конкурентоспроможності бізнесу через якість продукції;
- безпека регіону – через екологічність продукції та сировини (запобігання небезпечності технологій);
- безпека країни – через забезпечення країни власними продуктами харчування. Засилля імпорту продовольства призводить до зменшення попиту на вітчизняну продукцію і, як слідство, до фінансової неплатоспроможності вітчизняного бізнесу;
- світова продовольча безпека – через забезпечення населення світу збалансованим харчуванням в обсягах, необхідних для забезпечення його здоров'я, репродуктивної функції та працездатності.

Продовольство є дуже важливою зброєю. Країна, яка використовує таку зброю – непереможна, бо не тільки має можливість нагодувати громадян своєї країни, але й активно експортує продукти харчування. Для цього в Україні є все необхідне: неосяжні родючі землі, м'які кліматичні умови, наявність робочої сили, яка звикла та любить працювати на землі. За рівнем забезпеченості сільськогосподарськими угіддями (0,9 га на одного мешканця) Україна серед Європейських країн поступається лише Республіці Білорусь – 0,96 га на одну особу. При цьому основний фонд орних земель України формують чорноземи (62 %), що свідчить про високий потенціал, який використовується недостатньо [84].

Таким чином, глобальні проблеми забезпечення продовольством тісно пов'язані із стійким розвитком сільського господарства та переробних галузей виробництва продуктів харчування, з постійним зростанням населення планети та необхідністю забезпечення збалансованості його харчування.

Ключову роль відіграє доступність землі та збільшення навантаження на земельні угіддя; зміна кліматичних умов, яка загострює дефіцит водних ресурсів; досягнення глобальної продовольчої безпеки без завдання подальшої шкоди навколишньому середовищу. Забезпечити відповідний рівень продовольчої безпеки в Україні заважає:

- відсутність земельної реформи та діючих законодавчих важелів призводить до нераціонального використання земель сільськогосподарського призначення;
- відсутність законодавчої підтримки розвитку сільськогосподарської та переробних галузей, які виробляють продукти харчування;
- відсутність економічних програм підтримки розвитку села;
- відсутність економічних програм розвитку переробної галузі;
- повільне запровадження міжнародних стандартів і систем якості продуктів харчування;
- недостатній рівень інноваційного та технічного розвитку галузей АПК;
- відсутність пільгового фінансування розвитку галузей АПК;
- низький рівень професійного забезпечення кадрами переробної промисловості.

Будь-які негативні зміни факторів зовнішнього і внутрішнього середовища, які знижують рівень продовольчої безпеки є її загрозами. Безумовно, рівень продовольчої безпеки залежить безпосередньо від стану агропромислового комплексу. Нині в АПК виробляється близько 50 % ВВП, дві третини товарів народного споживання. Руїнація агропромислового комплексу та його ресурсного потенціалу веде до зниження рівня продовольчої безпеки. Низький рівень розвитку сільського господарства пояснюється відсутністю ефективного власника, безгосподарним ставленням до землі, недосконалими технологіями виробництва, хибною практикою максимального залучення

земель до обробітку, необґрунтованою ціновою політикою, відсутністю достатньої кількості сільськогосподарської техніки та її низькою якістю, невиконанням природоохоронних заходів. Нині площа сільськогосподарських угідь в Україні становить 41,9 млн. га. Але ефективність їх використання значно нижча, ніж у середньому в Європі. Понад 3,5 млн. га сільськогосподарських угідь забруднено радіонуклідами і майже 65 тис. га взагалі виведено із землекористування [91].

Світова спільнота вже намагалась вирішити продовольчу проблему за рахунок запровадження досягнень біотехнологій, що не принесло бажаних результатів. Збільшення за останні 50 років норми внесення мінеральних добрив у 43 рази на фоні підвищення врожайності зернових всього у два рази. Для порівняння, в період з 1950 по 1985 рр. світове виробництво зерна зросло в 2,6 рази, при цьому стійкий щорічний приріст складав 3 %. Після 1985 року цей показник знизився до 1 %. При цьому з 1985 року виробництво зерна на душу населення зменшилось на 12 % [76].

Відбувається зменшення обсягів внесення органічних добрив під сільськогосподарські структури, що призводить до порушення структури поживних речовин та погіршує якість сільськогосподарської продукції та сировини для переробних підприємств.

Падіння власного виробництва харчової продукції спричинило збільшення імпорту продовольства іноземного виробництва. Зазначимо, що імпорт продовольства вимиває з країни фінансові ресурси: замість того, щоб асигнувати бюджетні кошти у розвиток АПК, здійснюється інвестування економіки іноземних країн. Україна має створити дієвий механізм захисту своїх національних інтересів у відносинах з іншими державами під час вирішення продовольчих проблем [83].

Населення країни забезпечується продуктами харчування вітчизняного виробництва лише на 50 %, а у великих містах ця цифра становить всього 20-30 % [18]. Треба зазначити, що експортні продукти далеко не є екологічно чистими, мають консерванти і добавки, часто заборонені до вживання в країнах виробників. Вживання таких продуктів становить загрозу здоров'ю населення.

Стан міжнародної продовольчої безпеки вважається забезпеченим, якщо рівень перехідних запасів зерна (тих, що зберігають до збору нового врожаю) відповідає 60 дням світового споживання або 17 % від усього споживання (за визначенням Продовольчої і сільськогосподарської організації (ФАО)). В разі падіння обсягів запасів нижче цього рівня відбувається зростання світових цін на зерно. У 80-ті роки світові запаси зерна не опускались нижче цього розрахункового рівня. Тільки в середині 70-х і 90-х років вони скоротилися до 40 днів.

Гарантією забезпечення продовольчої безпеки може стати будівництво нових та модернізація діючих сховищ, що дозволить створити відповідні запаси зерна на випадок надзвичайних ситуацій. Наприклад, сукупна потужність зерносховищ у США, Канаді та деяких інших розвинених країнах перевищує середньорічний збір зерна в цих країнах в 1,8-2,0 рази, що повинно бути нормою і для України.

Специфіка забезпечення продовольчої безпеки України, на відміну від деяких інших країн, повинна полягати не лише у максимальному забезпеченні власних потреб у зернових культурах, але й у створенні потужного зернового експортного потенціалу і відновленні втрачених Україною позицій «європейської житниці». Цьому сприяють кліматичні умови України та наявність майже 40 % світових запасів чорноземів. Однак поглиблення кризи АПК призвело до того, що частка України в європейських обсягах виробництва зерна зменшилася приблизно з 17 % в кінці 80-х років до 11 % у 1996 році.

Щорічний збір зерна в Україні повинен становити не менше 50 млн. тонн, або по 1,0 тонні на душу населення. Експорт зернових культур дасть можливість збільшити валютні надходження до бюджету і зміцнити позиції України на світових ринках.

Особливе занепокоєння викликає те, що існуючий стан споживання продовольчих товарів не відповідає вимогам нормального відтворення робочої сили в Україні. Так, рівень їх споживання на душу населення є нижчим від рекомендованих норм: по овочах і баштанних культурах на 47 %, плодах і ягодах – 59 %, м'ясу і м'ясопродуктах – 40 %, рибі і рибопродуктах – 79 % [91].

Роль держави полягає також у забезпеченні необхідних потреб населення в харчових продуктах, у досягненні збалансованого раціону харчування (білки, жири, вуглеводи, вітаміни та інші поживні речовини).

Неспроможність людей прогодувати себе, сім'ю вкрай негативно впливає на соціально-політичну ситуацію в Україні, викликає роздратування, озлобленість. Останні можуть спровокувати соціальний вибух, що особливо небезпечно в перехідний період становлення Української держави.

Підвищення якості продуктів харчування та їх відповідності міжнародним стандартам має забезпечити виробництво стандартизованої продукції сільського господарства та харчового виробництва і, як слідство, наповнення внутрішнього ринку високоякісними продуктами харчування.

З цією метою буде доцільним сприяння створенню незалежних сертифікованих центрів оцінки якості та безпечності продуктів харчування, які на основі відповідного аналізу мали б можливість маркувати продукцію відповідним знаком якості; адаптація вітчизняного законодавства до європейських санітарних і фітосанітарних вимог стосовно продуктів харчування та кормів, умов утримання тварин.

Всі вищезазначені загрози продовольчої безпеки потребують корінних змін в технології та технічному забезпеченні галузей АПК, що в свою чергу неможливо при відсутності відповідного фінансування. Надійність забезпечення продовольчої безпеки полягає також у наявності коштів для імпорту не тільки сировини, але й готових продуктів харчування в необхідних обсягах для забезпечення мінімального продовольчого забезпечення населення в разі виникнення ускладнень з імпортом продовольства (відсутність валюти, зростання цін, ембарго тощо).

Таким чином, до загроз продовольчої безпеки в Україні можна віднести, наступні фактори:

- нераціональне використання земельних ресурсів, їх виснаженість;
- недоліки у запровадженні досягнень біотехнологій в сільському господарстві;

- невідповідність споживання продовольчих товарів встановленим нормам;
- імпортозалежність за окремими видами сировини та харчової продукції;
- низька екологічність продуктів харчування;
- низький рівень перехідних запасів зерна;
- сировинний характер експорту;
- невідповідність якості харчових продуктів міжнародним стандартам;
- нестача фінансування розвитку галузей АПК.

Для вирішення проблем, пов'язаних із вищезазначеними загрозами, вважаємо за необхідне здійснити наступні заходи:

- прийняти закон «Про продовольчу безпеку України»;
- розробити фінансову програму підтримки розвитку сільгоспвиробника;
- розробити фінансову програму підтримки вітчизняного товаровиробника продуктів харчування;
- розробити програму сприяння сертифікації оцінки якості та безпечності продуктів харчування;
- розробити програму впровадження інноваційних екологічно чистих технологій виробництва продуктів харчування;
- розробити систему організації моніторингу експортно-імпортних операцій сільськогосподарської сировини та продовольства.

Так як забезпечення продовольчої безпеки держави є важливим та складним завданням, а вирішення якого можливе тільки за державної підтримки, тому запропоновані заходи для забезпечення відповідного рівня продовольчої безпеки дозволять запобігти вищезазначеним внутрішнім та зовнішнім загрозам.

2.3. Проблеми забезпечення та фактори підвищення рівня продовольчої безпеки

Продовольча безпека є важливим елементом економічної політики держави, яка спрямована на забезпечення стабільного виробництва продуктів харчування, доступності їх отримання та використання населенням відповідно до фізіологічних норм споживання за рахунок власного виробництва та надходження від імпорту. Продовольча визначається спроможністю чи неспроможністю країни самостійно протистояти загрозам національним економічним інтересам.

Продовольча проблема має кілька рівнів: глобальний, регіональний (кілька країн континенту), національний (табл. 2.6). На рівні окремої країни та домогосподарства продовольча проблема набуває форми продовольчої небезпеки. А в стратегічних документах держав світу щодо забезпечення продовольчої безпеки наявні спеціальні розділи стосовно продовольчої проблеми [48, с. 19]. Як справедливо зазначив академік І.І. Лукінов: «Продовольча безпека являє собою основну складову загальноекономічної безпеки будь-якої країни» [40].

Таблиця 2.6

Ієрархічні рівні продовольчої проблеми

Рівні продовольчої проблеми	Прояви проблеми
Глобальний	Продовольча проблема на багатьох континентах світу
Регіональний	Продовольча проблема міждержавних регіональних утворень
Національний	Продовольча небезпека країни
Груповий (пенсіонери, безробітні, діти тощо)	Продовольча проблема окремих соціальних груп населення країни
Рівень адміністративної одиниці держави	Продовольча небезпека в області, районі
Домогосподарство (фізична особа)	Продовольча небезпека сім'ї (особистості)

Глобальну продовольчу проблему науковці розглядають у різних площинах [73, с. 14]:

- зростання чисельності населення як фактора підвищення попиту на агрохарчові товари;

- тенденції збільшення обсягів виробництва сільськогосподарської продукції та продуктів харчування;
- використання і збереження землі як головного природного чинника, що забезпечує потреби людства у продовольстві;
- розвиток аграрної науки як головний фактор забезпечення зростання агрохарчових ресурсів планети.

Важливим аспектом продовольчої проблеми дослідники відзначають екологічний, який характеризує здатність держави до збереження природної рівноваги при виробництві сільськогосподарської продукції, її переробці, реалізації та споживанні продуктів харчування [15; 63, с. 17]. Екологічний аспект має враховуватися при удосконаленні економічного механізму забезпечення продовольчої безпеки держави.

Розглядаючи сутнісні аспекти продовольчої проблеми та продовольчої безпеки, дослідники не приходять до єдиної думки та пропонують власні, подекуди суперечливі бачення [32; 25]. На думку О.І. Гойчук, продовольча проблема наразі розглядається як у вузькому значенні – нестача внаслідок певних факторів і причин окремих видів агрохарчових товарів або продовольства в цілому, так і в широкому значенні – комплекс економіко-політичних та економіко-соціальних проблем, що стосуються не стільки виробництва, скільки розподілу та споживання продуктів харчування [14].

А.А. Колесняк доводить, що сутність продовольчої проблеми полягає у функціонуванні механізму забезпечення агрохарчовими товарами різних за своїм соціально-економічним станом груп населення країни, тобто – забезпечення продовольчої безпеки. Варто погодитися з його думкою, що продовольча безпека є багатобічною задачею, яка охоплює виробництво, розподіл, обмін і споживання агрохарчових товарів у світі та окремих державах [30].

На основі аналізу напрацювань науковців можна зробити висновок, що детермінантами забезпечення продовольчої безпеки держави є формування високої платоспроможності населення та достатньої пропозиції агрохарчової продукції. Актуальним для розв'язання продовольчої проблеми країни є гарантування продовольчої незалежності держави. Варто звернути увагу на

точку зору академіка І.Г. Ушачова, що задоволення за рахунок національного виробництва найбільшої частки потреб держави в агрохарчових продуктах є свідченням самозабезпеченості країни та її продовольчої незалежності, яка є необхідною умовою продовольчої безпеки [88, с. 8]. Відповідно, можна виділити основні компоненти блок-схеми продовольчої безпеки держави: з позицій забезпечення високої платоспроможності громадян та достатньої пропозиції агрохарчової продукції (рис. 2.6).

Рис. 2.6. Блок-схема продовольчої безпеки держави за детермінантами її забезпечення

Джерело: складено на основі [81, с. 74].

Запропонована блок-схема окреслює детермінанти забезпечення продовольчої безпеки держави: формування високої платоспроможності населення (за рахунок створення умов для розвитку економіки і підвищення

доходів громадян, розвитку підприємництва тощо) та достатньої пропозиції агрохарчової продукції (через сприяння виробництву вітчизняним агрохарчовим сектором продовольства в достатніх обсягах, імпорту продовольства тощо).

Більшість дослідників зупиняються на питаннях формування пропозиції агрохарчових товарів, розглядаючи окремі аспекти продовольчого забезпечення і продовольчої безпеки. Вони стверджують, що вирішити продовольчу проблему можна лише розвиваючи сільське господарство та підвищуючи врожайність і продуктивність [76, с. 127,]. Зокрема О.В. Шубравська зазначила, що «... проблема продовольчого забезпечення населення країни є однією з центральних для будь-якого уряду. Від успішного вирішення цієї проблеми залежить як продовольча безпека країни, так і, значною мірою, її національна безпека...» [93, с. 168]. Нарощування виробництва сільськогосподарської продукції та продовольства як передумову забезпечення продовольчої безпеки відзначають В.Я. Месель-Веселяк, М.В. Калінчик, П.Т. Саблук, В.С. Шовкалюк, Г.І. Волкова, В.В. Ярова та ін. [39; , с. 172; 62, с. 165; 85, с. 12]. Окремі дослідники обмежуються аналізом забезпечення населення продовольством та розглядом цього поняття як соціально-економічної категорії.

До основних загроз забезпечення продовольчої безпеки слід віднести [34]:

- економічна недоступність продовольства через невисокі та нестабільні доходи населення, зростання споживчих цін на продовольчі товари більш швидкими темпами, ніж доходи населення;
- фізична недоступність через недостатнє виробництво продовольства, недостатній розвиток ринкової інфраструктури;
- неможливість здобуття екологічно безпечної для здоров'я продовольчої продукції, низький рівень якості та безпеки продовольства.

Вирішення проблеми забезпечення продовольчої безпеки є важливим пріоритетом державної політики будь-якої держави і об'єктом наукових досліджень.

Запорукою ефективності регіональної системи продовольчої безпеки (забезпечення якої є багатоаспектною проблемою і передбачає врахування багатьох чинників) є наявність процедур комплексної діагностики її стану, яка дає змогу врахувати взаємозв'язок різних чинників. Адекватна система показників повинна характеризувати стан основних чинників продовольчої безпеки. Пропонується розглянути такі найважливіші чинники: рівень і структура кінцевого споживання продуктів харчування; стан продовольчого потенціалу сфер АПК і природних ресурсів сільськогосподарського призначення; обсяги і структура експорту-імпорту продовольства в регіоні, які характеризують міжрегіональний аспект відтворення; якість і безпека продовольства [7].

Концепція продовольчої безпеки на світовому рівні передбачає узгоджені всіма країнами необхідні та всезростаючі обсяги виробництва продовольства. На регіональному рівні продовольча безпека передбачає міжнародний поділ праці – розміщення виробництва продовольства згідно з наявними відносними перевагами тієї чи іншої країни і торгівля без перешкод за доступними цінами. Тобто окремі країни можуть і повинні виробляти найбільш придатні для їх умов продукти харчування, надлишки – експортувати, а деяку частину – імпортувати. І не обов'язково виробляти всі без винятку види сільськогосподарської продукції. Головне – створити такі соціально-економічні відносини, за яких буде гарантовано доступ до продуктів харчування всьому без винятку населенню країни. Адже можна виробляти обсяги сільськогосподарської продукції з надлишком, змінити структуру виробництва на експортно-спрямовану, підвищувати заробітну плату і пенсії, а продовольчу безпеку не гарантувати [31].

Міжнародні організації напрацювали окремі пропозиції щодо розв'язання продовольчої проблеми. Проте їм не вдалося запропонувати загальну стратегію удосконалення економічного механізму забезпечення продовольчої безпеки, оскільки такий документ має враховувати дуже багато інтересів різних сторін, а забезпечення продовольчої безпеки залишається однією з головних невирішених проблем людства [47, с. 76]. На думку Ради лідерів Мережі з

пошуку рішень в цілях стійкого розвитку (SDSN), стратегія боротьби з голодом повинна включати [59, с. 10]:

- збільшення фізичного доступу до ситної їжі;
- забезпечення безпечною водою, санітарна безпека і гігієна для скорочення захворювань кишково-шлункового тракту, що викликаються недостатнім харчуванням;
- цільові програми харчування для дітей, вагітних, матерів, що годують немовлят;
- механізми забезпечення населення продовольством на випадок стихійного лиха.

Для України актуальною залишається адаптація наявних пропозицій і рекомендацій та вибір відповідних стратегічних напрямів удосконалення економічного механізму забезпечення продовольчої безпеки держави. Варто погодитися з думкою, що «... за умов глобалізації країни конкурують у виборі стратегій формування національних моделей перетворень, здатних стимулювати господарський прогрес і підвищення добробуту народу» [49, с. 77]. Необхідно враховувати, що держави світу диференціюються за ступенем розв'язання продовольчої проблеми (табл. 2.7).

Аналіз дозволяє зробити висновок, що Україна за ступенем розв'язання продовольчої проблеми наразі тяжіє до другої групи. Проте моніторинг тенденцій і заходів економічної політики щодо агрохарчового сектора свідчить, що вони наближають українську економіку до стану країн Латинської Америки, зокрема Аргентини. Тому від правильності стратегічних напрямів удосконалення механізму забезпечення продовольчої безпеки залежить, чи розвиватиметься національна економіка до рівня країн першої групи, чи наближатиметься до третьої групи країн.

Таблиця 2.7

Класифікація країн світу за ступенем розв'язання продовольчої проблеми

Група країн	Характеристика щодо вирішення продовольчої проблеми	Регіони світу (країни) – типові представники
1. Високий попит і	В країнах достатньо високий	США, Канада, країни ЄС

велика пропозиція агропродовольчої продукції	рівень купівельної спроможності населення, попит переважно забезпечується власним виробництвом агропродовольчої продукції	
2. Велика пропозиція агропродовольчої продукції при відносно низькому попиті	В країнах невисокий рівень купівельної спроможності населення, значні обсяги виробництва агропродовольчої продукції, дозволяє її експортувати	Країни Латинської Америки
3. Дефіцит продовольства та бідність населення	В країнах низький рівень купівельної спроможності населення, обсяги виробництва агропродовольчої продукції не забезпечують фізіологічні потреби	Бідні країни Африки (північніше Сахари) та Азії (Північна і Центральна Азія)

Для кожної з країн світу за ступенем розв'язання продовольчої проблеми є характерною ситуація щодо сільського населення [81]:

- в країнах першої групи в сільській місцевості проживає невелика частка (меншість) населення, проте серед бідного населення найбільшу частку становлять сільські жителі;
- в країнах другої групи майже половина населення проживає в сільській місцевості, при цьому доходи сільських жителів є меншими порівняно з міськими;
- в країнах третьої групи в сільській місцевості проживає основна маса населення, сільське господарство для них є основним джерелом доходів, які не дозволяють подолати бідність.

Країни кожної з груп різняться рівнем споживання продовольства:

1. Країни, де населення споживає харчових продуктів понад середньосвітовий рівень.
2. Споживання продовольства відповідає середньосвітовому рівню.
3. Споживання харчових продуктів населенням нижче середньосвітового рівня.

Для країн другої і третьої груп актуальним є забезпечення рівня споживання населенням продовольства, збалансованого за білково-калорійним співвідношенням. Недостатність білку в харчовому раціоні громадян цих

держав є причиною затримки фізичного і розумового розвитку, різних хвороб, високої дитячої смертності. Дослідження свідчать, що характеристика економіки України більше відповідає другій групі країн. Тому при формуванні стратегічних напрямів удосконалення механізму забезпечення продовольчої безпеки необхідно передбачити ймовірність переходу в іншу групу.

Заслуговує на увагу думка вчених, які відзначають, що напрямком вирішення продовольчої проблеми є створення в бідних країнах світу бази для розвитку їх економік, як головної складової піднесення світової економіки [73, с. 27]. Проте економічний ріст є необхідною, але не достатньою умовою скорочення масштабів голоду і недоїдання. Для країн, внутрішній попит яких обмежений невисоким рівнем доходів населення, важливим є збільшення обсягів експорту агрохарчових товарів таким чином, щоб забезпечити необхідні обсяги пропозиції для своїх громадян. Згідно особливостей політики продовольчої незалежності держави світу ділять на три основні групи [42, с. 337]:

- держави, економічний механізм яких орієнтований на переважання імпорту агрохарчових товарів (Саудівська Аравія, Кувейт, Оман, Катар тощо);
- держави, економічний механізм яких орієнтований переважно на експорт агрохарчових товарів (США, Канада, Нова Зеландія тощо);
- держави з потужною протекціоністською політикою самозабезпечення продовольством (країни ЄС, Японія).

Аналіз наукових джерел дозволяє зробити висновок, що продовольча проблема має дуалістичний характер. Її дуалізм виявляється у невідповідності між пропозицією агрохарчової продукції і попитом на неї, який обмежується платоспроможністю населення. На глобальному рівні дуалізм продовольчої проблеми простежується у наявності двох світів (груп держав) з полярним рівнем виробництва і споживання продовольства. В економічно розвинених країнах виробляється половина світового зерна, 55 % молока, 45 % м'яса, а проживає лише 1/5 населення світу. Малорозвинені країни виробляють лише

чверть зернових світу, десяту частину молока й м'яса при 2/5 населення світу [75].

На рівні окремої країни, наприклад України, дуалізм продовольчої проблеми виявляється у існування паралельно із достатньо заможною частиною населення, що не має проблем із харчуванням, групи громадян, для яких продовольча проблема є досить актуальною. За оцінками Продовольчої та сільськогосподарської організації ООН (ФАО) в 2011-2013 роках у економічно розвинутих країнах світу 15,7 млн осіб голодують, тобто не менше одного року ці люди споживають продуктів харчування на рівні, який не забезпечує потреби їх організму в енергії [60, с. 8]. У цьому випадку продовольча проблема є наслідком бідності. Навіть у США близько 13 млн осіб через бідність і неефективність механізмів розв'язання продовольчої проблеми стикаються із проблемою голоду [65, с. 6].

Можна зробити висновок, що детермінантами розв'язання продовольчої проблеми є забезпечення достатньої пропозиції агрохарчової продукції та відповідної платоспроможності населення. Визначені детермінанти повністю вписуються у визначення продовольчої безпеки і продовольчої проблеми міжнародними організаціями. Так, згідно Декларації Всесвітнього саміту з продовольчої безпеки 2009 р. продовольча проблема відсутня, «коли всі люди мають фізичний, соціальний та економічний доступ до достатньої, безпечної та ситної їжі, яка відповідає їх раціону харчування і кулінарним уподобанням для ведення активного та здорового способу життя» [19, с. 8]. Відповідно, продовольчу безпеку можна розглядати з кількох вимірів: наявність продовольства для споживачів, його фізична та економічна доступність тощо (табл. 2.8). Формування переліку цих вимірів започатковано у прийнятій Організацією Об'єднаних Націй у 1996 році «Римській декларації про світову продовольчу безпеку» та «Плані дій Всесвітньої зустрічі на найвищому рівні з проблем продовольства» [71].

Таблиця 2.8

Основні виміри розв'язання продовольчої проблеми та детермінанти
забезпечення продовольчої безпеки держави [63, с. 11]

Виміри розв'язання продовольчої проблеми	Детермінанти забезпечення продовольчої безпеки	Деякі чинники
Наявність продовольства	Забезпечення достатньої пропозиції агрохарчової продукції	Збільшення обсягів виробництва, удосконалення зовнішньоекономічних відносин
Фізична доступність продовольства		Розвинута ринкова інфраструктура, досконалий економічний механізм
Економічна доступність продовольства	Забезпечення високої платоспроможності населення	Доходи населення, ціни на продовольчі товари, подолання бідності

Забезпечення достатньої пропозиції агрохарчової продукції відповідає виміру продовольчої проблеми, який міжнародними організаціями визначається як наявність продовольства в країні та його фізична доступність. Забезпечення високої платоспроможності населення відповідає виміру «економічна доступність продовольства» [60, с. 18].

Міжнародні експерти відзначають, що фізична доступність продовольства визначається не тільки пропозицією агрохарчових ресурсів в державі, але й наявністю та якістю інфраструктури, включаючи порти, автошляхи й залізниці, комунікації, сховища тощо [72]. Економічна доступність визначається наявним доходом, цінами на агрохарчові товари, рівнем соціальної допомоги тощо. Доходи від сільського та лісового господарства є визначальними щодо розв'язання продовольчої проблеми [60, с. 22].

У дослідженнях міжнародних експертів відзначається, що зниження рівня бідності в країні призводить до підвищення економічної доступності продовольства та сприяє забезпеченню продовольчої безпеки. Голод і бідність є взаємопов'язаними економічними явищами [60, с. 30]. Наявність голоду є не тільки проявом продовольчої проблеми в країні, але й свідченням негараздів в соціально-економічній системі держави. Для країн другої групи за ступенем розв'язання продовольчої проблеми наявність голоду є свідченням неефективної роботи економічного механізму забезпечення продовольчої безпеки. Досить часто причиною голоду є не брак харчових продуктів, а низькі доходи громадян, за яких продовольство для них стає недоступним. При

низьких доходах люди позбавлені можливості збільшити частку витрат на агрохарчові товари у сукупних витратах домогосподарств (вона й так є надто високою, перевищуючи 50 %, при 10-20 % в економічно розвинених країнах).

Узагальнення наукових досліджень дозволило визначити продовольчу проблему наслідком неефективних механізмів розподілу в економіці та виділити стратегічні пріоритети її розв'язання: удосконалення економічного механізму; розвиток зовнішньої торгівлі; стимулювання активності громад. Провідні вітчизняні вчені прийшли до висновку, що не існує узагальненого методологічного підходу до вирішення продовольчої проблеми та забезпечення продовольчої безпеки держави [73, с. 13]. Необхідна розробка адекватних стратегічних напрямів удосконалення механізмів забезпечення продовольчої безпеки України.

Для боротьби з загрозою продовольчої безпеки України повинна бути розроблена не тільки стратегія розвитку, але й механізм забезпечення, що передбачає реформування всього АПК. Механізм забезпечення продовольчої безпеки країни включає [53, с.182]:

- моніторинг економіки з метою виявлення і прогнозування внутрішніх і зовнішніх загроз продовольчої безпеки;
- створення нормативно-правової бази безпеки АПК;
- кредитування та підтримка державою національного виробника харчових продуктів, забезпечення його конкурентоздатності;
- партнерство та кооперація виробників харчових продуктів;
- високий рівень захисту здоров'я та життя споживачів харчових продуктів;
- збалансованість харчових продуктів різних вікових та професійних груп населення.

Фундаментальною основою забезпечення національної продовольчої безпеки та продовольчої незалежності держави в сучасному світі є ефективний і сталий розвиток її агропромислового комплексу, насамперед, його головної сфери – сільського господарства, так як його високоефективне функціонування визначає рівень виробництва аграрної продукції і сировини, а отже – й

споживання основних продуктів харчування, від чого залежить здоровий розвиток населення [7].

Таким чином, з огляду на вітчизняні реалії і практичні аспекти перспективної реалізації концепції продовольчої безпеки в нашій країні обов'язково слід включати необхідність самозабезпечення країни основними продуктами харчування, враховувати зростання потреби в якісній і безпечній продовольчій продукції за умови очікуваного підвищення купівельної спроможності вітчизняного споживача та необхідність усебічної підтримки вітчизняного товаровиробника.

Висновки до розділу 2

Останніми роками все більший вплив на розвиток ідей продовольчої безпеки справляє концепція сталого розвитку, яка передбачає взаємозв'язок і дотримання раціональних пропорцій дії економічних, екологічних, технологічних і соціально-демографічних чинників на сільськогосподарське виробництво.

Забезпечення продовольчої безпеки на кожному рівні зумовлюється внутрішніми (економіка цього рівня, у тому числі доходи, обсяг і структура споживання) і зовнішніми (стан продовольчої забезпеченості вищого рівня) чинниками. На стан внутрішньої продовольчої безпеки кожного рівня частково впливає продовольча безпека нижчого рівня ієрархії.

Продовольча проблема належить до категорії глобальних. Для розв'язання продовольчої проблеми недостатньо зусиль окремої держави, а потрібне добре налагоджене співробітництво всіх країн, незалежно від їх суспільного ладу.

Результати проведеного дослідження показують, що необхідного рівня продовольчої безпеки в Україні ще не досягнуто. Невідповідність сучасного рівня розвитку національного агропродовольчого ринку призвела до незбалансованості харчування населення, в результаті чого структура споживання харчування людей та багатьох найважливіших продовольчих

товарів істотно відрізняється від рекомендованих науково обґрунтованих норм харчування. Як і в попередні роки, загрозу продовольчій безпеці становить недостатній соціально-економічний рівень життя населення – низькі доходи та зростання цін на продукти харчування. У контексті забезпечення продовольчої безпеки в країні важливим напрямом державної економічної та соціальної політики є фінансова підтримка малозабезпечених громадян і підвищення життєвого рівня населення, що буде предметом наших подальших наукових досліджень.

Серед основних ризиків, які можуть перешкоджати забезпеченню продовольчої безпеки держави, відзначені: низька платоспроможність населення, значна залежність вітчизняного агрохарчового сектора економіки від зовнішньоекономічної політики, неефективна діяльність торговельних мереж по відношенню до постачальників і споживачів агрохарчової продукції. Торговельні мережі є проблемним елементом у функціонуванні економічного механізму забезпечення продовольчої безпеки України. Вони завищують торговельні надбавки, необґрунтовано затягують розрахунки з постачальниками агрохарчових товарів, нав'язують додаткові й непотрібні послуги, перекладають ризики на товаровиробників, дискримінують інтереси малих і середніх підприємств тощо.

РОЗДІЛ 3.

ШЛЯХИ ОПТИМІЗАЦІЇ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ТА УСУНЕННЯ ЗАГРОЗ
ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ3.1. Зарубіжний досвід забезпечення продовольчої безпеки та
можливості його застосування у вітчизняну практику

Проблеми продовольчого забезпечення в різних країнах мають як загальні риси, так і істотні розбіжності, що пов'язано з особливостями менталітету населення, національними традиціями, рівнем розвитку агропромислового виробництва, місцем, яке посідає країна у світовій політиці та економіці. Загальним же є те, що надійне продовольче забезпечення населення за рахунок власного виробництва має важливе стратегічне значення і тим самим визначає головну функцію державної політики, оскільки від цього залежить зміцнення не тільки продовольчої, але й національної безпеки країни у цілому.

Провідні країни світу розглядають продовольчу безпеку як важливу умову забезпечення внутрішньої соціальної й політичної стабільності країни та досягнення її зовнішньої економічної незалежності. Тільки такий підхід, як засвідчує практика, зможе забезпечити як стабілізацію, так і нарощування виробництва сільськогосподарської продукції і продовольчих товарів та сприятиме безпосередньо покращенню рівня і якості споживання населення згідно із науково обґрунтованими нормами (див. табл. 3.1).

Таблиця 3.1

Середньостатистичні дані споживання продуктів харчування у країнах світу на особу (за рік, кг) [12].

Продукти харчування	Споживання за країнами						
	Україна	Польща	Канада	США	Велика Британія	Німеччина	Франція
Хліб і хлібобулочні вироби	120	119	75	105	87	80	83
Картопля	126	130	69	57	112	73	84
Овочі і баштанні	104	121	90	124	88	93	136
М'ясо	52	62	96	116	82	86	94

м'ясопродукти							
Молоко і молочні продукти	206	291	301	267	327	430	434
Яйця, шт.	198	196	210	250	218	223	275
Цукор	33	41	42	30	32	36	34
Риба і рибопродукти	9	11	13	11	12	14	25
Фрукти і ягоди	32	57	116	100	98	156	93

При цьому необхідно зазначити, що не тільки обсяг, але й структура споживання продуктів харчування у розвинутих країнах (США, Канада, Велика Британія, Франція, Німеччина) та країнах, що розвиваються (Україна, Польща), значно відрізняється. Так, цілком закономірним є той факт, що в останніх переважає споживання більш дешевих продуктів харчування (хлібобулочні вироби, картопля), тоді як у розвинутих країнах населення у зв'язку з більш високою платоспроможністю споживає більше тваринницької продукції, а також овочів і фруктів, що значно впливає на рівень, якість та самопочуття всього суспільного організму.

Це пояснюється тим, що середня енергетична цінність продуктів добового раціону на людину в розвинених країнах є вищою, ніж у країнах, що розвиваються, адже продукти харчування тваринного походження мають більш високу енергетичну цінність та більшою мірою впливають на здоров'я людей.

Проте, слід врахувати, що ефективність розвитку агропродовольчого комплексу країни залежить не тільки від природно-кліматичних умов, але й від результативного впливу держави на процеси у цьому секторі економіки.

Сімдесятирічний агропродовольчий досвід США свідчить про те, що держава прагне ефективно регулювати процеси відтворення у сільському господарстві. Важливим напрямом такого регулювання є збалансована фінансово-кредитна підтримка аграрного сектора економіки. Зокрема, фінансування здійснюється шляхом виділення з державного бюджету асигнувань, які чітко спрямовуються на цільові програми, що мають загальнонаціональне значення. На федеральному ж рівні «працюють» дві великі цільові програми: стабілізація доходів і наукове забезпечення.

Окрім цього, на федеральному рівні діє понад 10 міжгалузевих цільових програм, які різною мірою стосуються інтересів сільського господарства і фермерів. До них належать насамперед такі програми, як консервація і вилучення земель, продовольча допомога бідним верствам населення, маркетинг та інспекція, соціальний розвиток сільської місцевості та ін. Бюджетні кошти, що розподіляються під ці програми, на 80% контролює міністерство сільського господарства США через товарно-кредитну корпорацію (ТКК), тоді як решту засобів розподіляють через штати і місцеві органи управління [12, с. 12].

Заслуговує на увагу й те, що нині у США активно використовується програма середньострокових кредитів у рамках Закону «Про продовольчу допомогу» для посилення орієнтації країн-імпортерів на тривалі закупівлі американської сільськогосподарської продукції. Зокрема, з 1986 р. держава стимулює фермерів продавати свою продукцію на зовнішніх ринках, компенсуючи їм різницю між ціною реалізації, тобто світовою ціною, і заставною ставкою у вигляді експортної компенсаційної надбавки. Введення такої надбавки дозволяє за допомогою державних субсидій без збитку для доходів фермерів підтримувати експорт сільськогосподарської продукції на високому рівні навіть в умовах зниження світових цін. Тому і не дивно, що в світових умовах розвитку ринкової економіки частка США у світовому експорті багатьох видів сільськогосподарської продукції складає від 40 до 60%.

Зауважимо і на той факт, що значні витрати у процесі виробництва продовольчої продукції несе державний бюджет США за програмою «Продовольча допомога», до якої входять програми «Шкільні сніданки», «Продовольчі купони» та ін. Так, загальні витрати за цією програмою з 1980 до 1990 рр. зросли з 14,2 до 21,4 млрд. дол., а в 2009–2010 рр. витрати лише на продовольчі талони і харчування для дітей зросли до 51,8 млрд. дол. [12, с. 12–13]. При цьому слід враховувати, що програма охоплює не лише сільських жителів, але й усе малозабезпечене населення США.

Отже, такий механізм фінансування цільових програм, пов'язаних із продовольством та аграрним бізнесом, дозволяє за допомогою економічних

важелів безпосередньо регулювати виробництво та розподіл певних видів сільськогосподарської продукції і продовольства, тобто впливати на ефективність функціонування фермерських господарств через такі економічні інститути як субсидії, ціни, кредити і дотації. Виходячи з цього, механізм і масштаби фінансування, їх функціональна спрямованість залежать від економічної ситуації, яка складається на внутрішньому ринку США, а також на світових продовольчому та аграрному ринках.

У Західній Європі проблема продовольчої безпеки гостро постала після другої світової війни. Зокрема, об'єднання продовольчих та аграрних ринків було на той момент складною проблемою через те, що кожна країна проводила власну продовольчу політику. Виникла необхідність у створенні єдиної європейської аграрно-продовольчої системи, яка б органічно поєднувала як підтримку національних ринків для забезпечення продовольчої безпеки, захисту від дешевого імпорту, підтримку власного товаровиробника, а отже і продовольчого експорту.

У 1957 р. шість країн (ФРН, Франція, Італія, Нідерланди, Бельгія й Люксембург) підписали Римський договір, за яким було утворено Європейське економічне співтовариство. У січні 1962 р. Рада Міністрів ЄС прийняла низку документів, що започаткували загальні продовольчий та аграрний ринки Європи. Зокрема, було законодавчо визначені такі основні інструменти регулювання ринків у єдиній агропродовольчій політиці як: цільові ціни, інтервенційні ціни, граничні ціни, змінний імпорتنний тариф і експортні субсидії [43].

Цими документами було закладено три фундаментальних принципи функціонування єдиної агропродовольчої політики Європейського економічного співтовариства: єдність ринку, загальне фінансування й преференції Співтовариству.

Варто звернути увагу і на те, що підтримка високих цін всередині ЄС вважається одним з найдорожчих шляхів субсидування доходів, тому згодом були ухвалені рішення щодо незначного зниження цін. Так, були введені прямі

доплати фермерам у випадку неперевищення досягнутого попереднього рівня виробництва ними продукції.

Державні виплати здійснюються з розрахунку на гектар землі або на голову худоби в несприятливих умовах виробництва [92, с. 68].

Також слід зауважити і те, що проведення спільної агропродовольчої політики ЄС передбачало використання для регулювання аграрного ринку такий важливий інструмент як квотування. Його врахування зводилося до того, що підтримка цін на продукцію веде до її надвиробництва. І саме тому вводилися квоти на виробництво її певних видів (молоко, цукор, спирт, крохмаль тощо) з метою збереження високого рівня внутрішніх цін, недопущення надвиробництва, а також зниження витрат з бюджету ЄС.

Для України у процесі державного регулювання розвитку агропродовольчого комплексу виникає гостра проблема врахування ризиків, загроз, що є основою формування надійної системи страхування, котра безпосередньо впливає і на рівень продовольчої безпеки країни.

Тому заслуговує на увагу й те, що практично у всіх країнах з розвиненою економікою прийняті програми щодо страхування врожаю.

Система, яка передбачає функціонування компенсаційних платежів з державного бюджету, дозволяє страхувати діяльність фермерів на випадок несприятливих погодних умов, повеней, епідемій і т.д. До того ж є і бюджетні платежі, що пов'язані з «регіональною підтримкою», завдяки яким у фермерів з'являється можливість ведення сільськогосподарського виробництва на розширеній основі у зонах із несприятливими погодними умовами [54, с. 64].

Зауважимо, що більшість фермерських господарств у країнах Західної Європи є господарствами сімейного типу. Крім них, існують також несімейні партнерства, хоча по суті партнерські відносини там детально врегульовані. До прикладу, у Великобританії діє спеціальне законодавство, що регулює партнерські відносини у сільському господарстві. До того ж, таке партнерство оформляється спеціальним договором, в якому визначається, як повинні бути підготовлені рахунки, чи слід віддавати землю у спільну власність чи у

власність одного з партнерів, чи буде у партнерів право використовувати землю після смерті її власника (маються на увазі відносини оренди) тощо.

Цікавою і корисною для України є зарубіжна практика ведення сімейного аграрно-продовольчого бізнесу. Так, у країнах Європейського Союзу сімейна форма ведення сільського господарства має особливе значення. Саме у таких господарствах працюють професійні виробники сільськогосподарської продукції, діяльність яких ґрунтується на серйозній законодавчій основі. Так, у Законі Франції «Про орієнтацію сільського господарства» сформульовані основні напрями агропродовольчої політики держави; і де особливо наголошується на сприяння та стимулювання розвитку сімейних господарств, які вважаються основою сільськогосподарського виробництва в країні [13].

Отже, країни ЄС активно стимулюють розвиток власного національного сільського господарства, в якому витрати на виробництво одиниці продукції, зазвичай є вищими за світові. Тоді у законодавчому полі цих країн враховуються імпортно-експортні можливості товаровиробників, хоча особливості функціонування механізму підтримки аграрного сектора у кожній країні значною мірою залежать від її природно-економічних, географічних, зовнішньоекономічних умов.

Для України, при вирішенні продовольчої проблеми важливим є досвід державного регулювання агропродовольчих ринків у Новій Зеландії – країні, що характеризується одним з найнижчих рівнів підтримки аграрного сектора за рахунок проведення радикальних заходів.

Так, із другої половини 70-х рр. і до 1985 р. ця країна проводила найбільш протекціоністську політику серед країн ОЕСР. Однак, у 1985 р. уряд Нової Зеландії скасував практично всі заходи державної підтримки сільського господарства та продовольства. Роль держави збереглася лише в контролі ветеринарної та фітосанітарної ситуації в країні, а також у підтримці наукових досліджень в аграрній сфері. Такий досвід Нової Зеландії вказує на певні можливості побудови конкурентоспроможного агропродовольчого сектора без значної державної підтримки. Однак, на наш погляд, це стало можливим лише тому, що на момент скасування такої підтримки агропродовольчий сектор

країни був економічно потужним і високотехнологічним, що для України не є зовсім властивим.

Надзвичайно радикальною є ідеологія продовольчої безпеки, що реалізується в Японії – країні, в якій Уряд прагне максимально знизити агропродовольчий імпорт. Це призводить до того, що в аграрному секторі має місце достатньо високий ступінь протекціонізму. Тому основними інструментами державного регулювання аграрних ринків цієї країни є державні ціни, зовнішньоторговельне регулювання й регулювання продовольчого постачання, а також окремі структурні програми розвитку агропродовольчого комплексу.

Варто зазначити, що закупівельні ціни в сільському господарстві Японії регулюються в основному трьома методами. Так, на рис, пшеницю й ячмінь держава встановлює тверді закупівельні ціни. На цукровий буряк, цукрову тростину, яловичину, свинину, масло й сухе молоко існують мінімальні гарантовані ціни, на основі яких держава здійснює закупівельні інтервенції, тоді як на сою, рапс, молоко для перероблення встановлюються стандартні ціни, відповідно до яких і визначаються різницеві платежі виробникам. До того ж, таке цінове регулювання перебуває в тісному взаємозв'язку із зовнішньоторговельним регулюванням. Тому зрозумілим є той факт, що в Японії провадиться політика обмеження на ввезення продовольства насамперед щодо тих продуктів, за якими імпорт може конкурувати із внутрішнім виробництвом, а також встановлюються високі імпорتنі бар'єри на продовольчу продукцію.

У країнах Північної Африки, які часто зазнають посухи, держава оперативно реагує на них підвищенням мінімальної ціни, насамперед на продовольчу пшеницю, що запобігає нанесенню збитків фермерам. В Індії же діють не лише програми підвищення мінімальної ціни підтримки на пшеницю, рис, кукурудзу та ячмінь, але й реалізовується програма підтримки експорту пшениці через значні субсидії, які роблять її значно дешевшою на експортному ринку. Також Індія є яскравим прикладом країни, що розвивається, яка проводить таку особливу політику цін, що передбачає масове субсидування

споживачів сільськогосподарських продуктів і одночасно приховане оподаткування виробників. Слід зазначити, що політика цін, що проводиться індійським урядом, поширюється лише на продукцію рослинництва і не зачіпає тваринницьку продукцію [12, с. 14].

Заслуговує науково-практичної уваги політика державної підтримки агропродовольства у Таїланді. Так, для збільшення виробництва головного для населення країни продовольчого продукту – рису, держава реалізує програму продажу фермерам насіння гібридів рису за ціною майже в 10 разів меншою від ринкової комерційної ціни.

Дослідивши зарубіжний досвід, слід відзначити, що у країнах, які були об'єктом нашого аналізу, створено системи помірної протекціонізму у функціонуванні агропродовольчого сектора, чого, на жаль, бракує вітчизняній практиці.

Погоджуючись із думкою багатьох економістів і експертів, вважаємо, що крім запровадження системи протекціонізму доцільно чітко відрегулювати і розподілити заходи відповідальності між державою і виробником сільськогосподарської продукції.

Враховуючи гостроту коштів, стоїть питання про необхідність бюджетної підтримки розвитку агропродовольчого комплексу, оскільки засобів, що виділяються з бюджету, не завжди вистачає для забезпечення самоокупності діяльності суб'єктів цього комплексу. Важливою проблемою в умовах глибокої кризи для сільських територій також залишається визначення оптимального розміру державної підтримки, що здійснюється з бюджетів різних рівнів.

Тому надзвичайно важливою є розробка збалансованої державної і місцево-регіональної політики щодо сприяння розвитку агропродовольчого виробництва з метою формування надійної системи продовольчої безпеки країни.

3.2. Напрями забезпечення достатнього рівня продовольчої безпеки та усунення загроз її забезпечення

Проведене дослідження свідчить про наявність ризиків і викликів подальшого розвитку агрохарчового сектора вітчизняної економіки, які не сприяють забезпеченню продовольчої безпеки держави, серед яких ймовірність зменшення обсягів виробництва продукції, зміна системи державної підтримки галузі та неефективне управління. Суттєвим негативним чинником залишається низька платоспроможність населення України.

Метою функціонування економічного механізму забезпечення продовольчої безпеки в Україні є надання можливості громадянам придбати необхідне продовольство та гарантоване забезпечення промисловості сировиною, незалежно від впливу зовнішньоекономічного середовища та інших несприятливих чинників. Необхідною і достатньою умовою цього є стабільне постачання агрохарчової продукції, як за рахунок внутрішніх, так і зовнішніх джерел, наявність відповідних резервів сільськогосподарської продукції та продовольства, та високий рівень платоспроможності населення.

Однак реалізація цієї мети є неможливою без підвищення результативності державного регулювання економічного механізму забезпечення продовольчої безпеки держави та агрохарчового сектора економіки, яке повинне відбуватися шляхом децентралізації влади й перерозподілу на користь місцевих органів самоврядування та громадянського суспільства повноважень і коштів, необхідних для підвищення рівня продовольчої безпеки [49].

У цілому система державного регулювання забезпечення продовольчої безпеки країни містить сім блоків, які відповідають основним категоріям і поняттям такої безпеки (рис. 3.1).

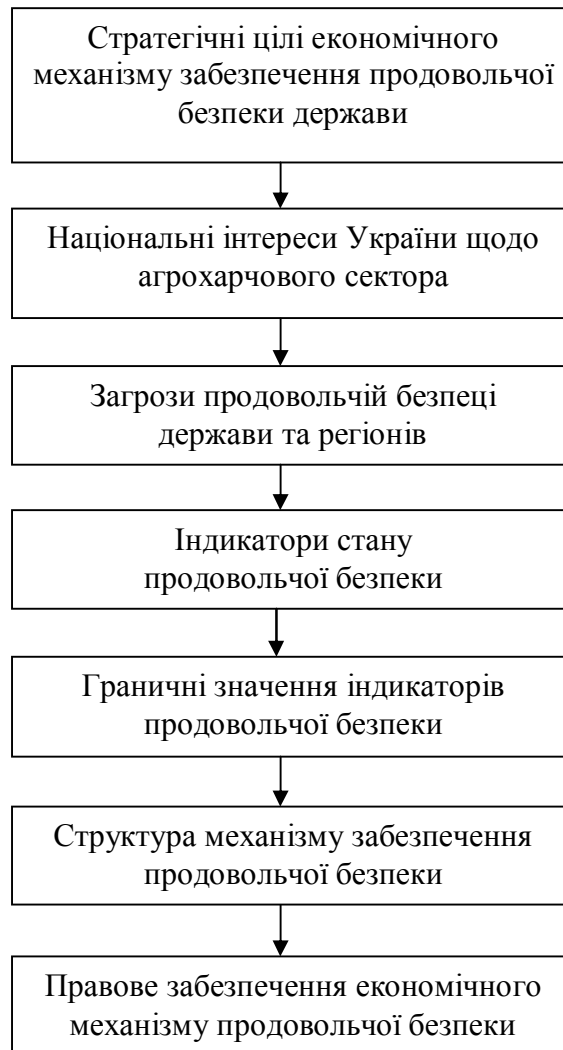

Рис. 3.1. Структурні елементи системи державного регулювання забезпечення продовольчої безпеки

Джерело: складено на основі [56, с. 343].

Економічний механізм забезпечення продовольчої безпеки держави є складною системою, що функціонує задля впровадження економічної політики держави за допомогою використання важелів та інструментів державного регулювання, яка спрямовує дію ринкових законів у напрямі розв'язання продовольчої проблеми. Принципова схема складових економічного механізму забезпечення продовольчої безпеки в Україні представлена на рис. 3.2.

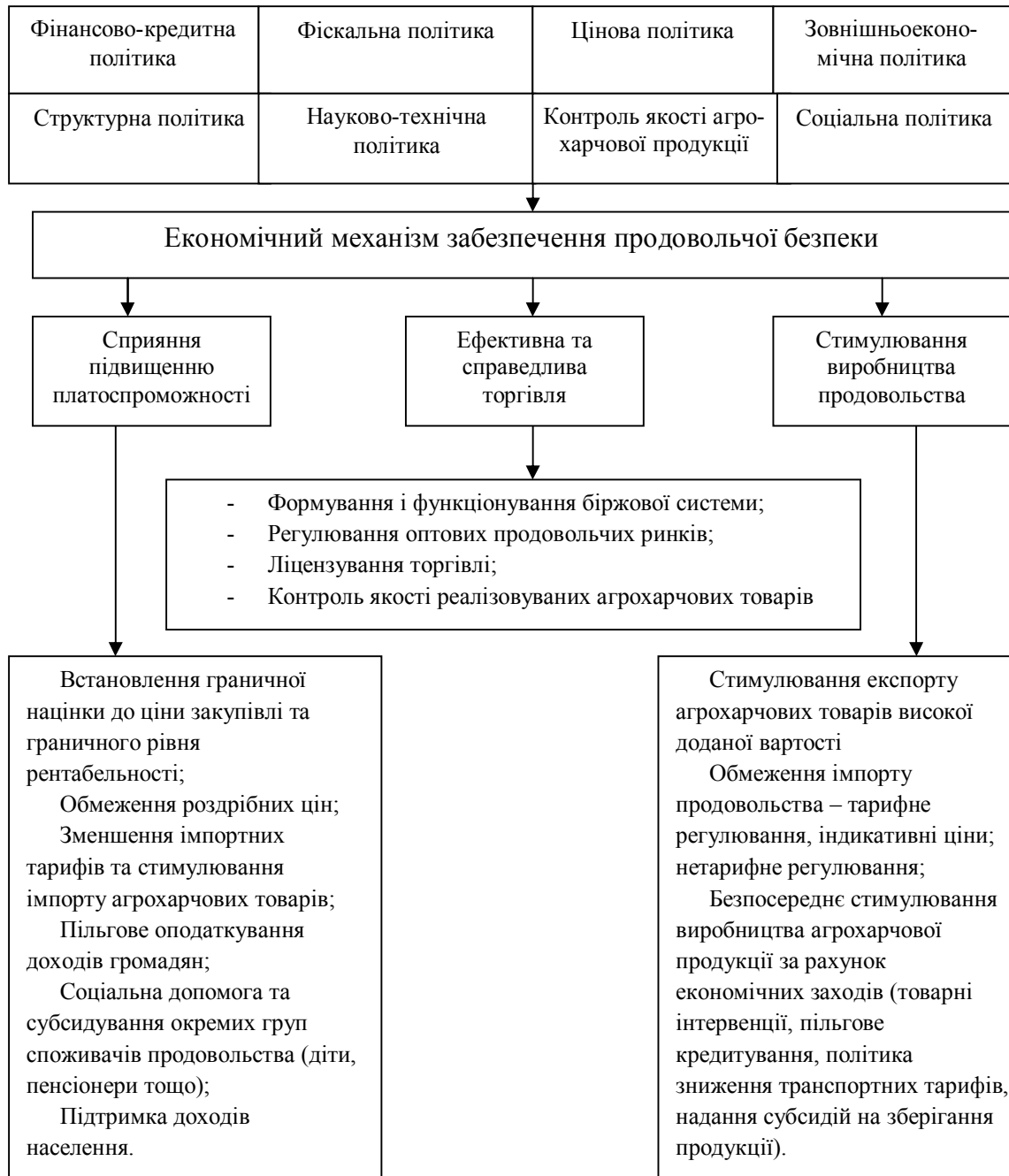

Рис. 3.2. Складові економічного механізму забезпечення продовольчої безпеки в Україні

Джерело: складено на основі [81, с. 352].

Економічна політика держави щодо забезпечення продовольчої безпеки реалізується через фінансово-кредитну, фіскальну, цінову, зовнішньоекономічну та інші напрями. Як свідчать дослідження, для забезпечення продовольчої безпеки доцільно створити цілісну систему державного управління із залученням всіх учасників процесу розв'язання продовольчої проблеми та підвищити її результативність.

Підвищення результативності державного регулювання економічного механізму забезпечення продовольчої безпеки держави передбачає послідовність його здійснення за етапами, що відповідають певному періоду розвитку агрохарчового сектора економіки, мають наукове забезпечення та відповідну нормативно-правову основу, і сприяють збільшенню обсягів виробництва агрохарчової продукції та її споживанню. Основні часові етапи підвищення результативності економічного механізму забезпечення продовольчої безпеки держави наведені у таблиці 3.2.

Таблиця 3.2

Етапи підвищення результативності економічного механізму забезпечення продовольчої безпеки

Етапи	Зміст етапів	Напрями вирішення проблем продовольчої безпеки
I етап (до 2016 р.)	Забезпечення продовольчої незалежності держави та задоволення мінімальних потреб громадян у добовій нормі кілокалорій при обґрунтованому співвідношенні білків і вуглеводів	Збільшення обсягів виробництва агрохарчової продукції за рахунок удосконалення економічної політики України щодо агрохарчового сектора та підвищення доходів громадян
II етап (2017-2020 рр.)	Адаптація агрохарчового сектора економіки до умов зони вільної торгівлі та забезпечення добового споживання кілокалорій на рекомендованому рівні, при оптимальному співвідношенні у харчовому раціоні білків, вуглеводів і незамінних амінокислот	Визначення стратегії щодо агрохарчового сектора, розробка нормативно-правових актів по забезпеченню продовольчої безпеки через: залучення інвестицій та фінансових ресурсів у галузь, стимулювання структурної перебудови та адаптації товаровиробників до діяльності в новому середовищі, запровадження системи стандартизації та сертифікації, яка відповідає європейським вимогам
III етап (2021-2023 рр.)	Підвищення конкурентоспроможності агрохарчового сектора за рахунок переходу на сучасний індустріально-інформаційний тип розвитку, досягнення оптимального рівня продовольчої безпеки в умовах міжнародної інтеграції	Застосування новітніх ефективних технологій, техніки, порід і сортів, впровадження досягнень науково-технічного прогресу, розвиток активності громадян і самоорганізації сільських жителів

Джерело: складено на основі [81].

На першому етапі (до кінця 2016 р.) функціонування економічного механізму забезпечення продовольчої безпеки передбачало гарантування продовольчої незалежності держави та задоволення мінімальних потреб усіх громадян у добовій нормі кілокалорій при обґрунтованому співвідношенні білків і вуглеводів за рахунок збільшення обсягів виробництва агрохарчової продукції. Напрямами реалізації є удосконалення економічної політики України щодо агрохарчового сектора та підвищення доходів громадян.

На другому етапі (2017-2020 рр.) Україна повинна повністю адаптувати агрохарчовий сектор економіки до умов зони вільної торгівлі з ЄС та забезпечити добове споживання кілокалорій на рекомендованому рівні при оптимальному співвідношенні у харчовому раціоні білків, вуглеводів і незамінних амінокислот.

Для цього на основі узгодження інтересів сторін формується стратегія удосконалення економічної політики держави щодо агрохарчового сектора, розробляються нормативно-правові акти по забезпеченню продовольчої безпеки через: залучення інвестицій та фінансових ресурсів у галузь, стимулювання структурної перебудови і адаптації товаровиробників до діяльності в новому середовищі, запровадження системи стандартизації та сертифікації, яка відповідає європейським вимогам.

Третій етап розвитку (2021-2023 рр.) відзначатиметься підвищенням конкурентоспроможності агрохарчового сектора за рахунок переходу на сучасний індустріально-інформаційний тип розвитку, досягненням оптимального рівня продовольчої безпеки в умовах міжнародної інтеграції.

Стратегічні напрями розвитку економічної політики України щодо агрохарчового сектора передбачають [70]:

- пріоритетність у загальнодержавній економічній політиці агрохарчового сектора;
- застосування інструментів стратегічного управління розвитком агрохарчового сектора та оперативного впливу на кон'юнктуру ринку;

- застосування диференційованих підходів в оподаткуванні та створення умов для державної підтримки виробників сільськогосподарської продукції залежно від встановлених законодавством критеріїв їх діяльності;
- орієнтацію на підтримку розвитку сільськогосподарської кооперації із застосуванням кластерної моделі;
- розвиток саморегулювання в агрохарчовому секторі, делегування державою галузевим, фаховим та територіальним громадським об'єднанням частини повноважень щодо регулювання аграрного ринку, в тому числі у частині здійснення контролю за якістю та безпечністю вітчизняної агрохарчової продукції;
- створення сприятливих умов для запровадження найбільш продуктивних, ресурсомістких та енергоефективних технологій і засобів виробництва;
- розвиток підприємницької активності громадян і самоорганізації сільських жителів.

В умовах, коли Україною імплементовано 16 зон вільної торгівлі, важливим є забезпечити повноцінність їх функціонування без зайвих обмежень. Негативним прикладом є введення 10% додаткового імпортного збору на сировину та обладнання, що не виробляються та не можуть вироблятися в Україні, що для вітчизняної кондитерської галузі призведе до збільшення собівартості готової продукції, а відтак, її здорожчання, результатом якого стане падіння попиту та скорочення виробництва на 39,9 тис. т (2,7 млрд грн) в рік.

Падіння виробництва в кондитерській галузі матиме кумулятивний ефект, забезпечить зменшення рентабельності галузі в зв'язку із зменшенням економії на масштабі та призведе до подальшого скорочення виробництва, орієнтовно на 3,7 тис. т (215,7 млн грн.). Загальне скорочення виробництва вітчизняної кондитерської галузі внаслідок введення 10% додаткового імпортного збору на сировину та обладнання, що не виробляється та не може вироблятися в Україні, складе 43,6 тис. т (6,1% від виробництва кондитерської продукції в 2014 р.) або

2,9 млрд грн. У зв'язку із цим, суб'єкти господарювання, що здійснюють виробництво кондитерської продукції, будуть вимушені вивільнити близько 4,5 тис. працюючих та скоротити закупівлю сировини внутрішнього виробництва. Орієнтовне зниження виробництва суміжних галузей вітчизняного агрохарчового сектора становитиме: цукрова галузь – 23,1 тис. т; борошняна – 11,6 тис. т; масложирова – 1,8 тис. т. Загальні втрати Державного бюджету України перевищать надходження від запровадження 10% додаткового імпортного збору на суму близько 356,9 млн грн. Падіння конкурентоспроможності вітчизняної кондитерської галузі на зовнішніх ринках (насамперед ЄС) призведе до зменшення надходжень валютної виручки в Україну від експорту, орієнтовно, на суму 50 млн доларів США.

Проблемним елементом системи забезпечення продовольчої безпеки є торговельні мережі. Їх діяльність в Україні вирізняється необґрунтованим затягуванням розрахунків з постачальниками агрохарчових товарів, нав'язуванням додаткових і непотрібних послуг, перекладанням ризиків на товаровиробників, дискримінацією інтересів малих і середніх підприємств, завищенням торговельних надбавок, асиметричністю інформаційного забезпечення учасників відносин у роздрібній торгівлі тощо.

Для вирішення наявних проблем та упередження негативних тенденцій щодо діяльності торговельних мереж, як складової забезпечення продовольчої безпеки, пропонується запровадити кодекс ділової етики торговельних мереж у відносинах з постачальниками і споживачами. Ця пропозиція відповідає практиці країн ЄС щодо затримки оплати поставок продукції (Директива 2011/7/EU), усунення порушень в рекламі (Директива 2006/114/EU), Зеленої книги Єврокомісії 2013 р. щодо несправедливих практик у відносинах між постачальниками продукції та торговельними мережами. Запровадження кодексу ділової етики торговельних мереж у відносинах з постачальниками і споживачами сприятиме знаходженню компромісу між інтересами виробників агрохарчової продукції, торговельними мережами, споживачами та державою, розвитку збалансованих ділових відносин у ланцюгу розподілу агрохарчових товарів та забезпеченню продовольчої безпеки.

Проте система державного регулювання забезпеченням продовольчої безпеки України в умовах міжнародної інтеграції не є досконалою, адже напрям європейської інтеграції країни передбачає передачу частини функцій управління центральних органів державної влади органам місцевого самоврядування та розширення їх повноважень (децентралізацію) та дерегуляцію економіки. Зазначене обумовлює актуальність опрацювання системного підходу до реформування економічного механізму забезпечення продовольчої безпеки, зокрема управління агрохарчовим сектором економіки.

Дослідивши фактори, від яких залежить рішення продовольчої безпеки, треба розглянемо шляхи рішення цієї проблеми. Починати треба з техніко-технологічного оновлення процесу виробництва у сільському господарстві по всіх його секторах (рослинництва, тваринництва, садівництва), соціально-економічного розвитку сільського населення, створення привабливих умов сільськогосподарської праці, зміни її умов і характеру на новій техніко-технологічній базі, комплексної механізації і автоматизації технологічних процесів, особливо в галузі тваринництва. Для цього потрібно також енергетичне забезпечення (паливо, електроенергія, мастила тощо). Замінити хімічні добрива, які шкодять навколишньому середовищу і залишаються в овочах і фруктах, на органічні добрива за рахунок збільшення чисельності тварин. Рішення демографічної проблеми на селі може бути тільки при створенні відповідних сучасних умов життєдіяльності (умов і характеру праці, розвитку соціальної сфери).

Одночасно треба створити новий організаційно-економічний механізм взаємодії суб'єктів діяльності АПК та взаємовідносин між державою і господарствами, господарствами та місцевою владою, який повинен відображати інтереси кожного з них, погоджувати і реалізовувати їх на всіх рівнях. На необхідність створення нового організаційно-економічного механізму забезпечення продовольчої безпеки вказує Басюркіна Н.Й. [5].

Ранжирування рішень продовольчої безпеки як складової національної безпеки на різних рівнях (світове співтовариство, держава, регіон, населення)

шляхом системи постачання продуктів харчування від виробника до споживача розглядається в роботі Козак К.Б. [35, с.9].

Сутність організаційно-економічного механізму функціонування і розвитку полягає в об'єднанні факторів організації виробництва і праці, їх впливу на кінцеві результати діяльності, а також формування і розподілу доходу з метою погодження і реалізації інтересів суб'єктів діяльності.

Схему організаційно-економічного механізму функціонування підприємств АПК і окремого підприємства запропоновано на рис. 3.3.

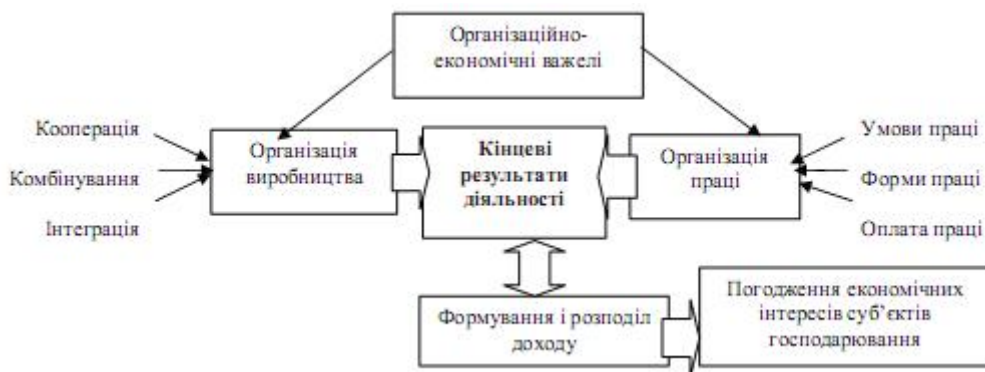

Рис. 3.3. Організаційно-економічний механізм функціонування агропромислового підприємства [55, с. 39].

Надважливим кроком є визначення джерел фінансування реалізації запропонованих шляхів забезпечення продовольчої безпеки: власний капітал (нерозподілений прибуток, внески засновників, амортизація); кредити – за рахунок високих відсотків розміри їх для більшості підприємств обмежені; державний і місцеві бюджети – в місцевих бюджетах, як правило, для цього коштів не має, з державного бюджету кошти виділяють не системно і використовуються вони не ефективно за рахунок корупційних схем; фінансова допомога і цільові програми зарубіжних інвесторів – суми їх незначні в зв'язку з невизначеністю соціально-політичного стану в країні.

Використовуючи зарубіжний досвід і особливості соціально-економічного стану України необхідно системно наповнювати кожен елемент організаційно-економічного механізму відповідним змістом.

Механізм реалізації глобальної продовольчої безпеки, досвід державного регулювання аграрного сектору досліджено в роботі Лі Чунюй, в якій наведено

прикладі від Австралії до Європи, США і Канади підтримки і регулювання розвитку АПК шляхом дотацій від 50% до 80%, цінове регулювання на виробничі ресурси і вироблену продукцію, кредитне регулювання, державні закупівлі, антимонопольне регулювання, заборона на імпорту продукції, яка може вироблятися в країні з метою підтримки вітчизняного виробника та ін. [37]. Особливий досвід регулювання впливу на розвиток сільського господарства в Китаї. Одним із основних напрямів є регулювання цін через механізм «двоступеневої системи цін». Ціни, регульовані державою і ціни не регульовані, але гарантовані державою, в тому числі при використанні ф'ючерсних цін. Тобто, нерегульовані ціни формують ринок, але держава контролює стихійність цін. Значне місце займає створення страхових і резервних запасів [8].

Для формування моделі організаційно-економічного механізму забезпечення продовольчої безпеки України може бути використаний досвід щодо створення моделі економічної безпеки Республіки Казахстан, яка розглядається в межах національної безпеки з виділенням основних аспектів: суб'єкти, об'єкти, нормативно-правова база, загроза і показники для оцінки економічної безпеки країни [1].

Проблема продовольчої безпеки полягає тому, що багато вітчизняних продовольчих товарів виробляють з імпортової сировини. Водночас, експерти вже вбачають загрозу виникнення продовольчої кризи. Часто приховуються справжні обсяги імпорту, не враховується «сірий» імпорту, тому складно визначити об'єктивну ситуацію з небезпекою виникнення кризи.

Важливим є і те, що імпортована продовольча продукція, яка завозиться в Україну, в більшості випадків є дешевою і неякісною. З такої сировини виробляють вітчизняні ковбасні вироби, пельмені (на 70%) і т. ін. Іноді невідоме реальне походження такого м'яса, наприклад бразильської яловичини [23, с.25].

У м'ясопереробній галузі часто використовується імпортована неякісна «кормова» соя. Були випадки постачання імпортованого продовольства, зараженого небезпечними бактеріями – від сальмонели до кишкової палички. Велика частка

геномодифікованої продукції – серед імпоротної. Вітчизняне продовольство також іноді не відповідає вимогам безпеки якості, але основна частка порушень припадає на імпортні продовольчі товари.

Вирішення продовольчої безпеки країни неможливе без забезпечення якості та безпечності харчових продуктів. Концепція продовольчої безпеки країни повинна охоплювати задоволення фізіологічних потреб населення у безпечних, поліфункціональних, високоякісних продуктах харчування відповідно до медичних рекомендацій, екологічних умов та індивідуального стану людини. Одним із шляхів досягнення продовольчої безпеки є суворе дотримання санітарно-гігієнічних вимог, технологічних інструкцій, рецептур, режимів оброблення, зберігання, транспортування, реалізації сировини і готової продукції. Таким чином, якість – один з основних аспектів продовольчої безпеки. Для вирішення цієї проблеми необхідно створити систему безпеки, яка дає змогу запобігти ризику отримання неякісної продукції. Наприклад це можливо здійснити за умови: вдосконалення методології оцінки якості харчових продуктів і продовольчої сировини; переходу від контролю готової продукції до контролю на стадії її виробництва на всьому технологічному ланцюгу; розроблення системи прогнозування показників якості; розроблення, освоєння і впровадження системи інтегрального контролю сировини і харчових продуктів, і застосування високоефективних методів контролю; розроблення методик якісного і кількісного аналізу ризику порушення функціонування технологічних систем, які погіршують якість продукції, що виготовляється.

Говорячи про продовольчу безпеку, слід сказати, що значне занепокоєння викликає продовольче забезпечення східного регіону, а особливо зони АТО. З однієї сторони, на території де ведуться активні бойові дії, більшість сільськогосподарських угідь заміновані та непридатні для вирощування продукції, що значно знижує рівень самозабезпеченості продуктами харчування. Окрім того, в багатьох містах зруйновані або просто не працюють підприємства харчо-переробної промисловості (хлібозаводи, молокопереробні та м'ясопереробні підприємства). Є проблеми із доставкою продуктів харчування в тимчасово окуповані райони, через складну пропускну систему.

Більшість продуктів харчування завозиться контрабандним шляхом, в невідповідних транспортних засобах, що значно погіршує якість та підвищує ціну продукції. Вагомою проблемою є економічна доступність продуктів харчування, оскільки на тимчасово-окупованих територіях не здійснюються державні соціальні виплати, значна кількість населення втратила роботу, через закриття великих промислових підприємств, частина населення полишила свої домівки або залишилась без них внаслідок бойових дій. Можна сміло констатувати факт, що переважна більшість пересічного населення Донецької та Луганської областей, знаходиться за межею бідності і не має доступу до продуктів харчування.

Значно послабило продовольчу безпеку України падіння курсу гривні, яке значною мірою було зумовлене не зовсім вдалою політикою Національного банку України, який не зміг впоратися із панікою на валютному ринку, а в певні моменти навіть провокуючи її. Курс гривні станом на кінець 2014 року зменшився порівняно з початком року майже у два рази, а порівняно із березнем 2015 року майже у три рази. Таке різке падіння гривні підвищило ціни, передусім, на імпортовані продукти харчування (фрукти та рибу), а також на продукти внутрішнього виробництва (хліб, крупи, яйця, олія соняшникова та цукор). Так, у грудні 2014 року індекс цін на продукти харчування порівняно із груднем 2013 року становив 124,5, а в квітні 2015 року – 165,5. Найбільший стрибок цін зафіксовано у вересні – жовтні 2014 року та березні 2015 року [68, с.63].

Однією з умов Асоціації з ЄС та входу України у європейський економічний простір було лібералізація цін житлово-комунальні послуги. У зв'язку із тим, починаючи із квітня 2015 року значно зросли ціни на тепло, воду, електро- та газопостачання, а разом із тим і витрати населення на оплату комунальних послуг. Зростання витрат на комунальні послуги безумовно матиме негативний вплив на продовольчу безпеку України, оскільки зменшить соціальну та економічну доступність продуктів харчування, погіршить раціон пересічного українця, зменшить частку витрат на продукти харчування у сукупних споживчих витратах.

Отже, політична ситуація, яка склалась на теренах України негативно впливає на її продовольчу безпеку. Серед найбільш вагомих чинників та загроз продовольчої безпеки можна вважати нестабільну ситуацію у Донецькій та Луганській областях, неврегульованість валютного ринку, значне підвищення цін на продукти харчування та комунальні послуги. Вирішення цих проблем, є першочерговими кроками, щодо підвищення рівня життя населення та продовольчої безпеки країни.

Реальна і повноцінна система продовольчої безпеки України повинна охоплювати такі складові: міцне і надійне забезпечення, що базується на національному АПК, здатному постійно забезпечувати населення продуктами харчування на відповідному рівні, адекватно реагуючи на кон'юнктуру продовольчого ринку; фізична і економічна доступність необхідної кількості і асортименту продовольства для різних категорій населення забезпечується їх платоспроможністю, що не ставить під загрозу задоволення інших основних потреб людини; система захищеності вітчизняного виробника продовольчих товарів від імпоротної залежності як в продовольстві, так і ресурсному забезпеченні [87].

Суть не в тому, що в країні необхідно виробляти всі без винятку види сільськогосподарської продукції, потрібно виробляти найбільш придатні для умов тієї чи іншої країни продукти харчування, їх надлишки експортувати, а інші продукти – імпортувати. Необхідно забезпечити такі соціально-економічні відносини, які б гарантували доступ до продуктів харчування всьому без винятку населенню країни.

Якщо ретельно проаналізувати всі загрози продовольчої безпеки, то зрозуміло, що захист від них єдиний – нарощувати власне виробництво. Але головна загроза продовольчої безпеки полягає в тому, що у населення не вистачає стимулів займатися сільським господарством. Цілі галузі сьогодні є нерентабельними. Наприклад, через великий термін окупності – не менш п'яти років – знищено економічний інтерес фермерів до молочного скотарства.

Таким чином, на порядок денний потрібно виносити новий стратегічний курс реформування аграрного сектору економіки України, в основу якого

мають бути покладені методи виключно антиінфляційного характеру з використанням оцінки реального ефекту внутрішніх і зовнішніх інвестицій.

Стратегія економічного розвитку АПК повинна забезпечити планомірний відтворювальний процес, збереження і захист довкілля, ресурсного потенціалу, життєдіяльності людей. Велику роль в реформуванні АПК повинно відігравати оптимальне поєднання державних і ринкових регуляторів. Успішне втілення нової аграрної політики дозволить вирішувати комплекс завдань, поставлених перед АПК щодо створення для трудівників села належних умов життя і праці, підвищення рівня забезпечення населення основними продуктами харчування високої якості, розширення експортної орієнтації вітчизняного сільськогосподарського виробництва, підвищення його надійності та забезпечення розвитку на рівні передових в аграрному відношенні країн світу [23, с.26].

Отже, стратегія продовольчої безпеки, має бути спрямована на: забезпечення необхідної кількості продовольства за рахунок власного виробництва і при необхідності – за рахунок імпорту; підтримку стабільності продовольчого постачання за рахунок скорочення коливань пропозиції і врожайності, адекватного управління національними запасами продовольства, розвитку транспортної інфраструктури та систем збуту; забезпечення доступу всіх верств населення до наявного продовольства.

Відтак, виконання всього наміченого комплексу завдань сприятиме вирішенню проблем досягнення продовольчої безпеки нашої держави.

Аналіз ситуації на ринках агрохарчових товарів виявив недоліки в системі забезпечення об'єктивною інформацією щодо поточних та прогнозованих цін, що негативно впливає на ефективність державної політики в частині забезпечення продовольчої безпеки, запобігання виникнення непередбачуваних цінових диспропорцій та торговельних спорів. Суб'єкти агрохарчового сектора працюють в умовах не тільки обмеженої, але і часто необ'єктивної інформації щодо тенденцій на ринку, зокрема поточних і прогнозованих цін та обсягів продукції, та не мають можливості приймати ефективні управлінські рішення.

Задля розв'язання цих проблем пропонується створити інформаційний Інтернет – ресурс, який стане платформою для організації наукового моніторингу агрохарчового ринку, постійного оперативного відстеження та прогнозування тенденцій на внутрішньому і зовнішньому ринках агрохарчової продукції, отримання в режимі реального часу інформації з усіх питань взаємовідносин щодо реалізації та придбання агрохарчових товарів. Інтернет – ресурс пропонується створити на базі ННЦ «Інститут аграрної економіки» із залученням інших наукових підрозділів Національної академії аграрних наук. Інформаційна модель Інтернет – ресурсу наведено на рис. 3.3.

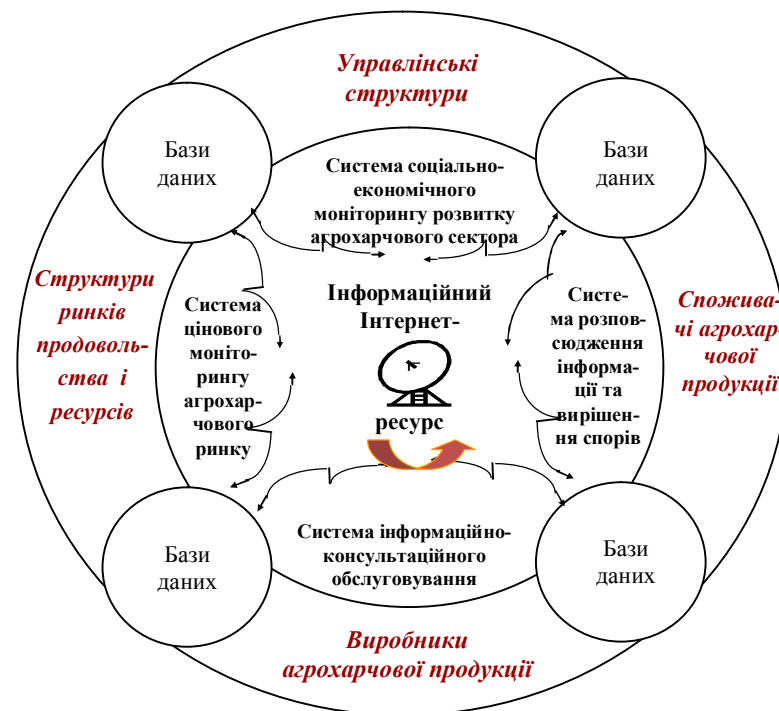

Рис. 3.3. Інформаційна модель Інтернет – ресурсу забезпечення продовольчої безпеки [67].

Створення і функціонування інформаційного Інтернет – ресурсу сприятиме забезпеченню органів державної влади, господарюючих суб'єктів і споживачів оперативною, системною та достовірною інформацією про стан та тенденції розвитку агрохарчового ринку, включаючи цінові тенденції та формування балансів попиту та потенційних можливостей пропозиції; прийняттю мотивованих рішень щодо регулювання агрохарчового ринку задля забезпечення продовольчої безпеки; створенню баз даних та підготовки

необхідних пропозицій для удосконалення зовнішньоторговельної політики в умовах міжнародної інтеграції; отриманню вичерпних відповідей на звернення щодо проблем, які виникли в процесі придбання або реалізації агрохарчової продукції.

Реалізація інформаційної моделі Інтернет – ресурсу передбачає прийняття спеціального акту Міністерством аграрної політики та продовольства України і Національною академією аграрних наук, який регламентуватиме вирішення наступних блоків питань:

- визначення правового статусу інформаційного Інтернет – ресурсу та його продуктів (інформації, результатів моніторингу);
- створення умов для широкого використання джерел інформації відповідних міжнародних організацій;
- визначення джерел фінансування діяльності інформаційного Інтернет – ресурсу та створення умов для доступу до необхідних масивів інформації відповідних державних і недержавних установ, організацій та громадян;
- методологічне забезпечення формування інформації з питань розвитку агрохарчового ринку, його цінових тенденцій, вирішення інших питань, включаючи розробку методики прогнозування стану продовольчої безпеки;
- визначення порядку доступу до інформації всіх суб'єктів агрохарчового сектора та громадян України;
- створення необхідної матеріально-технічної бази інформаційного Інтернет – ресурсу (комп'ютеризація, програмне та кадрове забезпечення, комунікації тощо);
- затвердження кошторису фінансування для створення та функціонування інформаційного Інтернет – ресурсу.

Відзначимо, що одним із істотних недоліків у сфері забезпечення продовольчої безпеки є відсутність Закону «Про продовольчу безпеку України». Проект цього Закону тривалий час знаходиться на стадії обговорення у Верховній Раді. Доречно відмітити, що у США Закон «Про продовольчу безпеку США» (The Food Security Act, 1985) діє з 1985 року. Прийняття цього

закону надасть відносинам у сфері гарантування продовольчої безпеки більшої стабільності, а правовому регулюванню – ефективності.

Для запобігання кризовим явищам в умовах невизначеності пріоритетом державного управління має стати прораховування майбутніх ризиків, визначення можливих стратегічних сценаріїв гарантування продовольчої безпеки в умовах криз, що має бути закріплено в законі. Існує безліч можливих варіантів майбутнього. Проте будь-який з них має обов'язково ґрунтуватися на інноваційних рішеннях, що не суперечили б гарантуванню продовольчої безпеки.

Зовнішні впливи, що підривають основи продовольчої безпеки, мають різносторонній, однак не завжди економічний характер. Відсутність гарантій продовольчої безпеки як основної складової економічної безпеки держави в кінцевому рахунку може призвести до втрати населенням довіри до влади і в цілому до повної втрати державного суверенітету. Сьогодні важко спрогнозувати, як завершиться конфлікт інтересів влади, бізнесу і суспільства. Очевидно одне – управлінський процес виходу з кризи й подальшого ефективного розвитку країни має спиратися на теоретичну платформу ієрархії пріоритетів, найпотужнішим з яких є методологічний пріоритет.

Вважаємо, що в умовах перманентних криз країна має розраховувати тільки на зростання самодостатності своєї економіки, за рахунок внутрішніх ресурсів реформувати економіку зсередини, поступово відмовляючись від допомоги ззовні, оскільки вона не буває безкорисною. Недоцільно також віддавати пріоритет нарощуванню експорту продовольства. Безперервне функціонування продовольчих ринків у поєднанні з орієнтацією на продукцію вітчизняних виробників є важливою умовою гарантування продовольчої безпеки.

Висновки до розділу 3

Проведене дослідження дозволило важливою ціллю економічної політики держави визначити забезпечення продовольчої безпеки та запропонувати зосередити увагу на її агрохарчовому, зовнішньоекономічному та соціально-економічному аспектах. Обгрунтовано, що механізм забезпечення продовольчої безпеки країни є складною системою, що функціонує задля впровадження економічної політики за допомогою використання важелів та інструментів державного регулювання, яка спрямовує дію ринкових законів у напрямі розв'язання продовольчої проблеми. Економічна політика реалізується через фінансово-кредитну, фіскальну, цінову, зовнішньоекономічну, соціальну та інші напрями. Як свідчать дослідження, для забезпечення продовольчої безпеки доцільно створити цілісну систему державного управління із залученням всіх учасників процесу розв'язання продовольчої проблеми та підвищити її результативність.

Напрямами з питань удосконалення економічного механізму забезпечення продовольчої безпеки в умовах міжнародної інтеграції України визначені:

- гармонізація національного законодавства та нормативно-правової бази з нормами і законодавством Європейського Союзу;
- формування організованого аграрного ринку, розвиток ринкового середовища та конкуренції;
- підвищення конкурентоспроможності вітчизняної продукції, нарощування експорту, освоєння нових ринків та використання Україною переваг від міжнародної інтеграції;
- формування привабливого підприємницького та інвестиційного середовища, розвиток підприємництва та сільськогосподарської кооперації;
- демократизація управління та розвиток саморегулювання, гармонізація системи державної підтримки і податкової системи, формування фінансово-кредитної системи аграрного сектору;
- активізація підприємницької ініціативи селян і діяльності сільських громад, розвиток сільських територій та підвищення рівня життя сільського населення;

- імпортозаміщення та формування споживчих пріоритетів населення щодо вітчизняної продукції;
- формування позитивного іміджу українських товаровиробників і продукції у світі як високоякісної та найціннішої у плані споживання.

Висновки

Таким чином, розглянувши всі складові продовольчої безпеки, сформулювавши шляхи вирішення забезпечення продовольчої безпеки з різними формами фінансування з урахуванням організаційно-економічного механізму, використовуючи зарубіжний досвід, подальше дослідження може бути спрямоване на розкриття конкретних елементів системи організаційно-економічного механізму забезпечення продовольчої безпеки країни.

Продовольча безпека повинна розглядатись тільки в комплексі з національною безпекою країни:

– необхідно розглядати агропродовольчий комплекс як систему, включаючи всі її сфери, галузі, які забезпечують виробництво сільськогосподарської продукції, безпосередньо сільське господарство, переробні підприємства харчової промисловості, транспортування та зберігання сировини і готової продукції та постачання її до споживачів;

– повинна бути розроблена програма і план цільового капіталовкладення в соціально-економічний розвиток села та конкретної фінансової підтримки вітчизняного виробника із державного і регіонального бюджетів;

– розподіл кінцевого доходу виробника повинен заохочувати його до зростання обсягу виробництва, тим самим погоджуються та реалізуються економічні інтереси всіх суб'єктів господарювання АПК;

– при побудові організаційно-економічного механізму функціонування і розвитку АПК необхідно використовувати досвід країн ЄС в регулюванні розвитку АПК з метою поступового самозабезпечення України основними продуктами вітчизняного виробництва.

Відзначено необхідність стимулювання збільшення пропозиції вітчизняної м'ясної та молочної продукції, як важливого компонента забезпечення продовольчої безпеки. Заходи державної підтримки мають бути спрямовані на розвиток тваринництва, насамперед, на базі сімейних сільських домогосподарств. Це дозволить не тільки підвищити доходи селян, але й забезпечити продовольчу безпеку жителів села, покращити їх раціон харчування, покрити нестачу білків і мікроелементів. Дійовим інструментом

розвитку тваринництва має бути інформаційний Інтернет – ресурс, який сприятиме господарській діяльності селян.

Чинниками, що стримують збільшення обсягів експорту вітчизняної агрохарчової продукції є обмежений асортимент товарів, які здатні конкурувати на зовнішніх ринках (переважно сировинні товари – зернові, олія та насіння олійних культур), їх низька якість і невідповідність міжнародним стандартам щодо безпечності та якості. Українська агрохарчова продукція є невідомою для масового закордонного споживача через відсутність національних брендів і рекламних компаній вітчизняних торговельних марок. Експорт агрохарчових товарів сконцентровано у невелику кількість країн (на Європейському напрямку це п'ять країн ЄС, на які припадає майже $\frac{3}{4}$ всієї продукції), що вимагає розширення географії експортних поставок агрохарчового сектора. Перспективними напрямками експорту для української продукції є країни Азії, Європейського Союзу та Африки.

Стратегічними напрямами розвитку економічної політики України щодо агрохарчового сектора визначені: застосування державної підтримки виробників сільськогосподарської продукції залежно від встановлених законодавством критеріїв їх діяльності; поєднання інструментів стратегічного управління розвитком агрохарчового сектора та оперативного впливу на кон'юнктуру ринку; підтримка розвитку сільськогосподарської кооперації та саморегулювання в агрохарчовому секторі, делегування державою галузевим, фаховим та територіальним громадським об'єднанням частини повноважень щодо регулювання аграрного ринку, в тому числі у частині здійснення контролю за якістю та безпечністю вітчизняної агрохарчової продукції; стимулювання підприємницької активності громадян і самоорганізації сільських жителів та створення сприятливих умов для запровадження найбільш продуктивних, ресурсомістких та енергоефективних технологій і засобів виробництва.

Список використаних джерел

1. Акмарал Темирова. Обеспечение экономической безопасности внешней торговли в республике Казахстан / Акмарал Темирова, Айгуль Бержанова, Жайна Егизбаева // Актуальні проблеми економіки. – № 9 – 2012. – С. 507-513.
2. Алтухов А. И. Национальная продовольственная безопасность: проблемы и пути их решения / А. И. Алтухов. – Москва : Издательство ФГУП «ВО Минсельхоз России», 2006. – С. 4.
3. Алтухов А. Продовольственная безопасность России: состояние и меры обеспечения / А. Алтухов, Д. Вермель, А. Гордеев // Экономика сельскохозяйственных и перерабатывающих предприятий. – 1998. – № 10. – С. 6.
4. Афонцев С. Национальная экономическая безопасность: на пути к экономическому консенсусу / С. Афонцев // Мировая экономика и международные отношения. – № 10. – 2002. – С. 30-31
5. Басюркіна Н. Й. Пріоритети аграрного розвитку Одеської області в контексті продовольчої безпеки / Басюркіна Н. Й. // Економіка харчової промисловості. – № 3. – 2011. – С. 8-13.
6. Береговой В. К. Проблемы продовольчої безпеки України / Береговой В. К. // Економіка АПК. – № 5. – 2011. – С. 71-78.
7. Богданович О.А. Актуальність питання продовольчої безпеки / О.А. Богданович// – Електронний ресурс. – Режим доступу: http://www.khntusg.com.ua/files/sbornik/vestnik_127/10.pdf
8. Бонн Л. Д. Государственное регулирование продовольственного рынка Китая / Продовольственная безопасность КНР и роль государственного регулирования. – М. : РАН, Институт Дальнего Востока. – 2002. – С. 120-149.
9. Борисенко Е. Н. Продовольственная безопасность России: проблемы и перспективы / Борисенко Е. Н. – М. : Экономика, 1997. – С. 334

10. Вовченко Н. В. Формування системи індикаторів продовольчої безпеки країни: закордонний досвід [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://archive.nbu.gov.ua/portal/natural/Vkhdtusg/2013_138/14.pdf
11. Варченко О. До питання поєднання державного і ринкового регулювання продовольчої безпеки / О. Варченко // Економіка України. – 2004. – № 7. – С. 53-59.
12. Варченко О. М. Зарубіжний досвід державної підтримки сільськогосподарського виробництва та напрями його використання у вітчизняній практиці / О. М. Варченко // Економіка та управління АПК: збірник наукових праць / Білоцерків. нац. аграр. ун-т. – Біла Церква, 2011. – Вип. 5 (85). – С. 11–16.
13. Власов В. І. Підтримка сільгоспвиробників у зарубіжних країнах / В. І. Власов // Економіка АПК. – 2004. – № 5. – С. 22–26.
14. Гойчук О. І. Продовольча безпека в Україні і світі: Монографія / Гойчук О. І. – К. : Науково–методичний центр аграрної освіти, 2003. – С. 6.
15. Гридин С. Б. Продовольственная безопасность в системе социально–экономических показателей : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. социолог. наук : спец. 22.00.03 «Экономическая социология и демография» / С. Б. Гридин. — М., 2009. — 20 с.
16. Гойчук О. І. Продовольча безпека: монографія / Гойчук О. І. – Житомир : Полісся, 2004. – 348 с.
17. Гойчук О. І. Продовольча безпека: теорія, методологія, проблеми : автореф. дис. на здобуття наук, ступеня докт. екон. наук: спец. 08.07.02 «Економіка сільського господарства і АПК» / О. І. Гойчук. – Миколаїв, 2004. – 42 с
18. Гуменний В. Д. Глобальна проблема продовольчої безпеки та харчування. Як нагодувати увесь світ? / В. Д. Гуменний. - [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://nash-rayon.dp.ua/index.php>.
19. Декларация Всемирного саммита по продовольственной безопасности [Електронний ресурс] – Рим : ФАО, 2009. – Режим доступу: <ftp://ftp.fao.org/docrep/fao/Meeting/018/k6050e.pdf>.

20. Деякі питання продовольчої безпеки : Постанова Кабінету Міністрів України від від 5 грудня 2007 р. № 1379 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1379-2007-%D0%BF>.
21. Дем'яненко С. До питання про стратегію розвитку аграрної політики України / С. Дем'яненко, І. Свіредська // Економіка України. – 2004. – № 3. – С. 72-79.
22. Диуф Ж. Продовольственная безопасность в мире / Ж. Диуф // Международная жизнь. – 2009. – № 6. – С. 5.
23. Домінська О.Я. Продовольча безпека як інструмент економічної безпеки України / Матеріали круглого столу «Сучасні виклики продовольчої безпеки: (19 травня 2015 року). – Львівський НАУ. - Львів, 2015. – 77 с (С.23-27)
24. Діоба А. В. Імовірно-статистична кластеризація регіонів України за станом забезпечення продуктивної зайнятості/ А. В. Діоба// Вісник соціально-економічних досліджень. – 2013. - № 4(51). – С. 234-239.
25. Экономическая безопасность: теория, методология, практика [под науч. ред. Никитенок П. Г, Булавко В. Г.] ; Ин-т экономики НАН Беларуси. – Минск : Право и экономика, 2009. – 394 с.
26. Жаліло Я. А. До формування категоріального апарату науки про економічну безпеку // Стратегічна панорама. – 2004. – № 3. – С. 99.
27. Закон України «Про державну підтримку сільського господарства України» // Відомості Верховної Ради України. – Офіц. вид. – К. : Парлам. вид-во, 2004, №49, с. 527.
28. Закон України «Про продовольчу безпеку України» від 22 грудня 2011 року № 4227-VI. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4227-6>
29. Звіт про стан продовольчої безпеки України у 2011-2015 рр. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ua.convdocs.org/doc>
30. Колесняк А. А. Продовольствие – в мире, стране, регионе / Колесняк А. А. – М. : ГУП «Агропрогресс», 2001. – С. 63

- 31.Калінчик М. Продовольча безпека: уявна і реальна / М. Калінчик// – Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://www.day.kiev.ua/uk/article/ekonomika/prodovolcha-bezpeka-uyavna-i-realna>
- 32.Кваша С. М. Зовнішньоекономічна діяльність АПК України: стан, стратегія і тактика розвитку / Кваша С. М. – К. : ЗАТ «НІЧЛАВА». – 2000. – 252 с. Ильина З. М. Система продовольственной безопасности: закономерности формирования и факторы развития [Текст] / З. М. Ильина, В. Г. Гусаков, В. И. Бельский и др.; под ред. Ильиной З. М. – Минск : Ин-т экономики НАН Беларуси, 2007. – 112 с.
- 33.Кленнерт К. Продовольственная безопасность и полноценное питание. Ответы на глобальные вызовы [Електронний ресурс] / Кленнерт К. – Режим доступу: http://www3.giz.de/imperia/md/content/anternet2008/portaliz/umweltundernaehrung/russian_fns-reader.pdf
- 34.Кліменко О.В. Напрями забезпечення продовольчої безпеки України / О.В. Кліменко, А.С.Ромашко/ – Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream/123456789/28186/1/Zabezpechennia.pdf>
- 35.Козак К. Б. Наукові основи дослідження продовольчої безпеки України / К. Б. Козак // Економіка харчової промисловості. – № 2. – 2014. – С. 5-10.
- 36.Кошкалда І. В. Питання продовольчої безпеки в контексті міжнародної інтеграції аграрного сектору економіки України / І. В. Кошкалда // Матер.наук. практ. конф. “Сучасні проблеми та перспективи міжнародної інтеграції аграрного сектору економіки України”. – К. : ННЦ “ІАЕ”, 2015. – С. 144–148.
- 37.Ли Чунюй. Зарубежный опыт государственного регулирования аграрного сектора национального хозяйства /Ли Чунюй // Актуальные проблемы экономики. – № 8 – 2011. – С. 93-99
- 38.Лукінов І. І. Продовольча безпека та її гострота у світовому вимірі / І. І. Лукінов // Економіка АПК. – 2001. – № 4. – С. 33.

- 39.Лукінов І. Л., Саблук П. Т., Онищенко О. М. Про стратегію трансформації АПК і забезпечення продовольчої безпеки України / І. Л. Лукінов, П. Т. Саблук, О. М. Онищенко // Економіка АПК. – 2000. – № 8. – С. 3.
- 40.Лукінов І. І. Продовольча безпека та її гострота у світовому вимірі / І. І. Лукінов // Економіка АПК. – 2001. – № 4. – С. 33.
- 41.Лутчин Н.П. Статистична оцінка продовольчої безпеки на національному та регіональному рівні. / Матеріали круглого столу «Сучасні виклики продовольчої безпеки: (19 травня 2015 року). – Львівський НАУ. - Львів, 2015. – 77 с. (с.44-51).
- 42.Макаренко А. П. Теорія і практика державного регулювання в аграрній сфері / Макаренко А. П. – К. : ННЦ “Інститут аграрної економіки” УААН, 2009. – 636 с.
- 43.Майстро С.В. Досвід державного регулювання агропродовольчих ринків у зарубіжних країнах. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kbuara.kharkov.ua/e-book/db/2007-1-1/doc/5/05.pdf>.
- 44.Маркс К., Енгельс Ф. Соч. Т. 23. – С. 465
- 45.Методичні рекомендації щодо розрахунку рівня економічної безпеки України від 29 жовтня 2013 року №1277 – Режим доступу - http://cct.com.ua/2013/29.10.2013_1277.htm
- 46.Методика, затверджена постановою Кабінету Міністрів України «Деякі питання продовольчої безпеки» від 05.12.2007р. №1379.
- 47.Микитюк В. М. Відродження галузі скотарства в умовах ринкових трансформацій: монографія / Микитюк В. М. – Житомир : Вид-во «Житомирський нац. агроєкологічний університет», 2012. – 512 с.
- 48.Мищенко І. М. Продовольча безпека України: оцінка стану і світовий досвід вирішення проблеми / І. М. Мищенко : [під ред. В. А. Плаксова]. – Кіровоград, 2001. – 204 с.
- 49.Мудрак Р. П. Продовольча безпека України в умовах глобалізації / Р. П. Мудрак // Економічний часопис–XXI. – 2013. – № 1–2. – С. 34–37.

- 50.Мудрак Р. П. Структурні диспропорції національної економіки та продовольче забезпечення населення / Р. П. Мудрак // Економіка АПК. – 2009. – № 9. – С. 50–55.
- 51.Настич В.Г. Продовольча безпека як складова національної безпеки України / В.Г. Настич// Вісник Бердянського університету менеджменту і бізнесу. – 2013. - № 3 (23). – С.43-48.
- 52.Немченко В. В. Продовольча безпека: макро– та мікроекономічний аспекти / В. В. Немченко, А. В. Немченко // Економіка харчової промисловості. – № 2. – 2013. – С. 16-18.
- 53.Немченко В.В. Продовольча безпека України / В.В. Немченко/ Збірник наукових праць ВАНУ. - Серія: Економічні науки. 2012. - №4 (70) Том 2 . – С.179-183.
- 54.Онегіна В. Зміна аграрної парадигми та державна аграрна політика у розвинутих країнах / В. Онегіна // Економіка України. – 2010. – № 11. – С. 62–72.
- 55.Ощепков О.П. Методологічні питання дослідження продовольчої безпеки в межах національної безпеки країни / О.П. Ощепков, С.О. Магденко// Економіка харчової промисловості. – 2014. - №4(24). – С.35-41.
- 56.Олійник В. О. Напрями вдосконалення державної продовольчої політики України в умовах глобалізації / В. О. Олійник // Теорія і практика державного управління. – 2012. – Вип. 38. – С. 340–348.
- 57.Огляд продовольчої безпеки України у 2014 році та бліц оцінка на 2015 рік. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://edclub.com.ua/sites/default/files/files/food_security_2014.pdf
- 58.Пасхавер Б. Й. Сучасний стан продовольчої безпеки / Б. Й. Пасхавер // Економіка АПК. – 2014. – № 4. – С. 5–12.
- 59.Повестка дійствий в целях устойчивого развития. Доклад, представленный Генеральному секретарю ООН / пер с англ. – М. : Издательский дом «Дело» РАНХиГС, 2013. – 70 с.

60. Положение дел в связи с отсутствием продовольственной безопасности в мире 2013. Множественные проявления продовольственной безопасности. – Рим : ФАО, 2014. – 64 с.
61. Продовольча і сільськогосподарська організація об'єднаних націй [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.fao.org/publications/sofi/en/
62. Продовольча безпека і концентрація виробництва / М. В. Калінчик, В. С. Шовкалюк, Г. І. Волкова, В. В. Ярова // Нова економічна парадигма формування стратегії національної продовольчої безпеки України в ХХІ столітті. – К. : ІАЕ УААН, 2001. – 638 с.
63. Продовольча безпека: сутність, стан та особливості забезпечення: Монографія / Керівник авт. кол. проф. І. В. Федулова. – К. : Кондор–Видавництво, 2013. – 468 с.
64. Пабат О. В. Продовольча безпека як складова економічної безпеки держави / – Економіка АПК. – 2010. – № 12. – с. 86-90
65. Пасхавер Б. Цінова конкурентність аграрного сектору / Б. Пасхавер // Економіка України. — 2007. — № 1. — С. 78–88
66. Продовольча безпека в Україні погіршилася. Огляд основних індикаторів за 2015 рік. – Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://edclub.com.ua/analityka/prodovolcha-bezpeka-v-ukrayini-pogirshylasya-oglyad-osnovnyh-indykatoriv-za-2015-rik>
67. Пугачов В.В. Економічний механізм забезпечення продовольчої безпеки в умовах міжнародної інтеграції України : автореф. дис. канд. екон. наук : спец. 08.00.03 «Економіка та управління національним господарством» / Пугачов Володимир Миколайович. - Київ, 2015. – 23 с.
68. Райтер Н.І. Вплив політичної ситуації на продовольчу безпеку України / Матеріали круглого столу «Сучасні виклики продовольчої безпеки: (19 травня 2015 року). – Львівський НАУ. - Львів, 2015. – 77 с. (с. 59-64)
69. Резнікова О.С. Продовольча безпека в умовах глобалізації економіки: теорія, методологія, практика /О.С. Резнікова// авт. д.е.н. . – 2012. - 52с.
70. Розпорядження Кабінет Міністрів України від 17 жовтня 2013 р. № 806–р «Про схвалення Стратегії розвитку аграрного сектору економіки на

- період до 2020 року» [Електронний ресурс]. – Режим доступу:
<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/806-2013-%D1%80>
71. Римська декларація о всемирной продовольственной безопасности и План действий Всемирной встречи на высшем уровне по проблемам продовольствия [Електронний ресурс]. — Режим доступу :
http://www.rau.su/observer/N3-4_97/019.htm
72. Сахаров А. Г. Сдерживание протекционистских мер в условиях кризиса / А. Г. Сахаров // Вестник международных организаций. – 2012. – № 3. – С. 120–131.
73. Саблук П. Т. Глобалізація і продовольство / П. Т. Саблук, О. Г. Білорус, В. І. Власов. – К. : ННЦ ІАЕ, 2008. – 632 с.
74. Сен А. Экономическая взаимозависимость и мировая продовольственная проблема / А. Сен // Проблемы теории и практики управления. – 1999. – № 2. – С. 8–15.
75. Состояние продовольственной необеспеченности в мире: 2010 [Електронний ресурс] – Рим: ФАО, 2011. – Режим доступу:
<http://www.fao.org/publications/sofi/2011/ru/>
76. Саблук П. Г. Глобалізація і продовольство : монографія / П. Г. Саблук та ін. – К. : ННУ ІАЕ, 2008. – 146 с.
77. Саблук П. Т. Основні положення нової економічної парадигми національної продовольчої безпеки України в ХХІ ст. / П. Т. Саблук // Економіка України. – 2002. – № 5 (478). – С. 54 – 61.
78. Сайт Державної статистичної служби України. – Режим доступу:
<http://www.ukrstat.gov.ua>
79. Сільське господарство України за 2006–2011 рік : статистичний збірник [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://ukrstat.org/uk/druk/katalog/kat_u/publ7_u.htm
80. Скрипчук П.М. Концептуальні засади продовольчої безпеки національних економік / П.М Скрипчук, А.Є.Хоменко // Актуальні проблеми міжнародних відносин. - 2014. - Випуск 119 (частина І). – С. 96-106.

81. Стежко Н. В. Продовольча проблема в умовах глобалізації світової економіки : монографія / Стежко Н. В. – Кіровоград : ТОВ «Поліграф сервіс», 2014. – 356 с.
82. Суперсон В. І. Системні підходи до вирішення проблем адміністративної реформи у правовому полі України / В. І. Суперсон // Економіка. Фінанси. Право. — 2002. — № 6. — С. 7–14.
83. Сухоруков А. І. Національна економічна безпека / А. І. Сухоруков, С. З. Мошенський, О. М. Петрук / за ред. д. е. н., проф. А. І. Сухорукова. – Житомир : ПП „Рута”, 2010. – 384 с.
84. Сучасна земельна політика України / А. Д. Юрченко, Л. Д. Греков, А. М. Мірошниченко, А. В. Кузьмін. – К. : Інтертехнологія, 2009. – 260 с.
85. Точилін В. О. Продовольча безпека населення України в контексті розвитку аграрного сектора і аграрних ринків / В. О. Точилін, Т. О. Остапенко // Нова економічна парадигма формування стратегії національної продовольчої безпеки України в ХХІ столітті. – К. : ІАЕ УААН, 2001. – 638 с.
86. Ткачук Г. О. Внутрішні та зовнішні загрози продовольчої безпеки України. / Г. О. Ткачук // Економіка харчової промисловості. – 2014. - №3(23). – С.52-56.
87. Ульяновченко А. В. Продовольча безпека – основа національної безпеки держави / А. В. Ульяновченко, Н. В. Прозорова [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://congressworld.com.ua>.
88. Ушачев І. Г. Стратегические направления обеспечения продовольственной безопасности России / И. Г. Ушачев // Экономика сельскохозяйственных и перерабатывающих предприятий. – 2002. – № 5. – С. 7–11.
89. Ушачев И. Г. Развитие аграрной реформы и обеспечение продовольственной безопасности России / И. Г. Ушачев // Круглый стол по вопросам продовольственной и аграрной политики. – 1996. – № 1. – С. 19.

- 90.Шебаніна О. В. Формування і ефективний розвиток продовольчого підкомплексу АПК [Текст] / Шебаніна О. В. – К. : ННЦ ІАЕ, 2007. – 368 с.
- 91.Шлемко В. Т. Економічна безпека України: сутність, напрямки, забезпечення / В. Т. Шлемко, І. Ф. Бінько : монографія. – К. : НІСД, 1997. – 144 с.
- 92.Шпаар Д. Реформа Общей аграрной политики в Евросоюзе и ее последствия для ФРГ / Д. Шпаар, К. Беме // АПК: экономика, управление. – 2008. – № 7. – С. 67–76.
- 93.Шубравська О. В. Сталий розвиток агропродовольчої системи України : Монографія / Шубравська О. В. – К. : Інститут економіки НАН України, 2002. – 203 с.